

A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusának szerkezetéről

I.

A Magyar Szemle 1927 szeptemberében indult. Ez az időszak a Bethlen-féle stabilizáció csúcspontja, s egy folyóirat számára, amely ekkor Bethlen elvi irányítása alatt (ő volt a szerkesztőbizottság elnöke) lépett fel, ez eleve a bethleni stabilizáció politikai rendszeréhez való ragaszkodást jelentette, annak a konzervatív-reakciós politikai rendszernek a védelmét, amely az ellenforradalom konszolidációjából nőtt ki, s amely a konzervatív tekintélyuralmi formákat a parlamentarizmussal kombinálta. A Magyar Szemle végigkövette azoknak az úttját, akik ennek a rendszernek a megörökítéséért harcoltak. Noha a napi belpolitikai kérdésektől a folyóirat Bethlen bukása után visszahúzódott, a maga arisztokratikus pártpolitika-ellenességében is mindig kifejezésre juttatta a nemtetszését a totális fasizmus felé törekvő politikai erőkkel szemben — és zárva maradt a baloldali politikai kezdeményezések előtt. Külpolitikailag is a Bethlen-csoport következtelen németellenességét képviselte: megtalálta a módját, hogy nem nyíltan, de kifejezésre juttassa nemtetszését a náci rendszerrel és külpolitikával szemben, de olyan nézeteknek sem adott teret, amelyek a németekkel való szakításban látták a magyar külpolitika útját.

Világosan kifejeződik a Magyar Szemle társadalmi orientációja a folyóirat szerkesztőbizottságának és a Magyar Szemle Választmányának az összetételében. A folyóiratot 1938 decemberéig Szekfű Gyula, majd Eckhardt Ferenc szerkesztik. Mindketten a rendszerhez hű, konzervatív beállítottságú magas tudományos és közéleti rangú értelmiségiek, akiknek személye mintegy garantálta a folyóirat célkitűzéseit: az önbírálatba hajló, pesszimiztikus konzervativizmust; a magas szellemi színvonalat, amely az elit kinevelését szolgálja és az európai látókört. A szerkesztőbizottság, amelynek névsora 1933-ig jelzi a folyóiratot, olyan konzervatív-reakciós politikusok, mint Gratz Gusztáv, Hóman Bálint, Hegedüs Kálmán, Rakovszky Iván, Ravasz László mellett magában foglalja Kornfeld Móricot, a magyar fináncetöke jellegzetes képviselőjét, aki anyagilag is támogatta a Magyar Szemlét. A szerkesztőbizottság zömét a rendszerrel szemben lojális tudósok adják: Gombócz Zoltán, Gyalóka Jenő, Jancsó Benedek, Kenéz Béla, Kornis Gyula, Lepold Antal, Magyary Géza, Petrovics Elek, Szász Zsombor. 1933-tól a Magyar Szemle Társaság Választmányának neve alatt fut a folyóirat. A Társaság elnöke előbb Hóman Bálint, majd 1933-tól Bethlen István. A Választmányban javarészt a fináncetöke képviselői és konzervatív politikusai foglalnak helyet: Baranyai Lipót, Chorin Ferenc, Kornfeld Móric, Walko Lajos ill. Ernst Sándor, Gratz Gusztáv, Hóman Bálint, Kornis Gyula, Oswald István, Puky Endre, Weis István, Imrédy Béla, Zichy István.

A kormány félhivatalosaként emlegettetni szokott Magyar Szemlét tehát inkább a (társadalmi-politikai) rendszer félhivatalosaként lehet tekinteni. Természetesen nem arról van szó, hogy a Magyar Szemle a fináncetöke mindennapi és szűk gazdasági érdekeit védte volna. Nem is ezt tekintette feladatának, hanem

a huszas években létrejött társadalmi-politikai rendszerrel konform magatartás kialakítását, egy olyan szellemiség nevelését, amelyben ez a konzervatív-reakciós magatartás az értékes. A rendszer egészét és a rendszer egészének szellemi értékeit akarja védeni.

A Magyar Szemle csak az értelmiséghez akar szólni — egy konzervatív elitszemlélet alapján áll. Ebből ered, hogy elsődlegesen — írónak tudatában — a konzervatív világkép és politika értékeit védelmezi, és a teoretikus sík nevében polemizál a mindennapokkal. Ez a szellemi gőg sajátja már a szerkesztőnek, Szekfű Gyulának is, de megfigyelhető a folyóirat egészében. A saját mindennapjaival, a konzervatív-reakciós politika mindennapjaival való polemizálás zavarólag hat az olvasóra. Szekfű Gyula például ékes szavakkal száll szembe a revíziós gondolkodás csodaváró hangulatával: „E folyóirat hasábjain, mely a reális nemzetszemlélet ápolásának szenteli kezdettől fogva munkáját, nem kell közelebbről rámutatnunk arra a tétlenségre, cselekvéshiányra, mely mindkét használatos retorikánkból következik. Az egyik nem kívánja a cselekvést, mert arra úgy sincs szükség, hisz ami kevés eredményt ma elérhetnénk, az holnap úgyis csőstül ölünkbe hull, a másik viszont azért kvietista, mert úgysem lehet semmit cselekedni, s mély elesettségünkben lényegesebbnek tartja a mozdulatlanág fájdalmát s annak ceremóniáit, semmint a fájdalomtól kilépve valami közhasznos, de egyúttal köznapi cselekvésbe fogni.”¹ A revíziós propaganda sajtóságainak ismeretében érzi az ember, hogy mennyire „ül” Szekfű számos megállapítása — de valódi polémia és politikai szembenállás nem lesz belőle, mert ez csak a meggondolás polémiája a köznapi meggondolatlanág, reflektálatlanág ellen. A Magyar Szemle színvonala olykor magával ragadó, és ez feledteti azt, hogy egészében az adott rendszerrel teljesen konform szellemiséggel állunk szemben.

A vizsgálatot leszűkíti, hogy csak a revíziós tárgyú cikkeket vettem számba. Egyrészt a munka keretei eleve lehetetlenné tették a teljességet. Voltaképpen így csak a Magyar Szemle ideológiai „közegének” egy darabját vettem vizsgálat alá.

Revíziós eszmekörön nagyon szétágazó témájú cikkeket értek. Idetartoznak a revízió politikai lehetőségét tárgyaló cikkeken kívül a revíziós utópiák, elképzelések, természetesen idetartoznak a magyar kisebbségek helyzetét tárgyaló írások és az utóállamok politikájával, viszonyaival foglalkozó cikkek. Egységbe ezeket végeredményben az foglalja, hogy valamennyinek valamilyen köze van a történelmi Magyarország területéhez, amelynek helyreállítása a revízió célja, és valamennyi kifejezi azt a meggyőződést, hogy a revízió bekövetkezése szükségszerű, igazságos és végeredményben az egyetlen reális megoldás a Kárpát-medence problémáira.

Ha azt vesszük tekintetbe, hogy a revíziós gondolkodás, ha sokszor felszínesen is, de minden nemzeti vonatkozású gondolat kerete volt az uralkodó osztály ideológiájában, alapvető jelentőségűnek kell ezt a területet tekinteni. E dolgozat egyik célja éppen a revíziós gondolkodás bizonyos vonásainak megmutatása, szerkezetének, eredetének feltárása.

Nem tudnánk a probléma magvához úgy sem eljutni, ha csak a revíziós politikai elképzeléseket vennénk számba. A revíziós politikai-taktikai elképzelések alakulása nagyrészt már tisztázott. Az aktuálpolitikai vonatkozású cikkek inkább csak az alapvető célok bizonyos racionalizálását, a helyzethez való iga-

¹ Szekfű Gyula: A magyarság és kisebbségei a középkorban. Magyar Szemle XXV. 5. 1. (A továbbiakban csak a kötetszám és lapszám szerepel a Magyar Szemle esetében.)

zítását mutatják, de nem mutatnak rá arra a problémára, hogy miért volt ideológiai szükséglet a korban a revízióhoz való sokszor irracionális ragaszkodás. Ezért nem a revíziós külpolitika alakulásának a tükröződését követem nyomon, hanem azokat a gondolatokat, amelyek mintegy a konkrét elképzelések keretétől szolgálnak, egyszersmind azonban e gondolatok ideológiai összefüggéseit mutatják.

A revíziós eszmefuttatások keretétől szolgáló általános elképzelés komoly érdeklődésre tarthat számot. Ez az általános elképzelés bizonyos fajta nacionalista önszemléletet jelent: ilyennek látják saját nacionalista ideológiájukat. De funkciója nem tükörkép-volta, nem az önmegismerés igénye hívta életre. Ez az önmagáról alkotott kép teszi lehetővé ennek az ideológiának, hogy egységesen és koherensen értelmezhesse a politikai fejlődést, hogy a tények az ideológia igazolását adják annak cáfolata helyett — azaz ez az általános elképzelés teszi lehetővé, hogy egyáltalán ideológia lehessen az ideológia.

Nem közhelyek és sztereotípiák gyűjteménye ez: bár szép számmal akadnak közte. Eszmény, ideál talán? Több annál. Nem csupán a gondolati építmény csúcsa, a nemzeti önértékelés lehetősége, hanem egyáltalán minden értékelés lehetősége: olyan kód, amelyet a politikai, társadalmi történésekre alkalmazva azok elnyerik valódi értelmüket, az ideológia számára feldolgozhatóvá válnak, az osztály számára lehetségessé teszi a cselekvést. Ez a „kód” tehát sűrítve kifejezi az osztály- és rétegérdekeket.

Legvilágosabban ez a „kód” azokban a szembeállításokban tárul fel, amelyek a „nemzeti” ellenfelekkel szembesítik: a Trianonhoz vezető „nemzeti” múltához való viszonyában, a konkurrens nacionalizmusokhoz való viszonyában illetve a kisebbségi magyarsághoz való viszonyában — ahol a hagyományos magyar nacionalizmus felbomlását kell megemésztienie a konzervatív-reakciós ideológiának.

II.

A Magyar Szemle az ellenforradalmi kor reprezentáns folyóirata. A Magyar Szemlét Szekfű Gyula szerkesztette. Ebből következik, hogy a Magyar Szemle alapkoncepciójára a Három Nemzedék pesszimista konzervatív kriticismusa jellemző: a századvég, a liberalizmus, a kiegyezés korának elutasítása, a liberális nacionalizmus bírálata. Így van-e? A Magyar Szemle reakciós konzervativizmusához nem férhet kétség. Pesszimista alaphangját eleve megadja az, hogy restaurációs, forradalmi válság utáni konzervativizmus, hogy a „történelmi” Magyarország trianoni összeomlása utáni konzervativizmus. De valóban szembe fordul-e ez a nacionalizmus a liberális nacionalizmussal, a kiegyezési kor nacionalizmusával?

A pesszimista kritika és elhatárolódás kétértelmű és elmosódó. „... nem hisszük, hogy a magyar kultúr- és nemzetpolitikának lett légyen jelentősége a Szent István Birodalom szétrombolásában. De mint a társadalom szellemi életének professzionátus megfigyelői, meg kell állapítanunk, hogy ama politikának hallgatólágos elítéltetése immár a magyar társadalom részéről is útban van... A társadalom egészséges életösztönére vall, hogy szokásokat és lelkiállapotokat, amelyek a megváltozott viszonyokkal össze nem férnek, talán igazságtalan ítélettel is, levetni kész.”² Nagyobb súlyt fektetett ez a nacionalizmus a nem-magyar-

² *Ottlik László*: Új Hungária felé. IV. 4.

nak, mint a magyarnak a nevelésére, extenzív szellemű volt, intenzív helyett. „A mai magára maradt magyarnak a nacionalizmusa valóban eo ipso más kell hogy legyen, mint volt a háború előtt a belső expanzió napjaiban.”³

Az új szemlélet szükségességének hangsúlyozása már a megindulástól észrevehető. Ez az „újság”-igény magyarázza meg, hogy Szekfű miért áll ki Makkai Sándor sokat támadott Ady-könyve mellett. „A közelmúlt szigorú elítélése, kapcsolatban a közelmúltnak a klasszikus korszaktól való elválasztásával, az ő könyvéből szokatlan erővel tör ki . . .”⁴

Sokféle formában mutatkozik meg a distanciálás a közelmúlttól — az egész kiegyezési kortól, vagy csak a századvégtől. Az elhatárolódás szinte minden formájában közös azonban, hogy valamilyen formában fellelhető, mint az elhatárolódás forrása a nyílt vagy rejtett visszautalás Trianonra. Jancsó Benedek az erdélyi magyarság helyzete felől közeledik a kiegyezés korához és annak nemzeti politikáját lesújtóan értékeli: „Erdélyben az összeomlás előtt, az államot kivéve, jóformán alig volt nemzetet alkotó politikai erő működésben.”⁵ A kritika a társadalompolitikát és szociálpolitikát, de a nacionalista stratégiát is találja. Viszonylagos radikalizmusát az erdélyi magyar kisebbség szemszögének az alkalmazása magyarázza. Ugyancsak Erdély szemszögéből ítélt Szász Zsombor is, tudatosan Jancsó Benedek örökébe lépve: „Hogy Magyarország nemzetiségi politikáját nem geográfiai és etnográfiai helyzetének megfelelő elvek irányították, ennek nemcsak nemtörődés és a tudatlanság volt az oka, hanem az állam és nemzetiségi kérdés viszonyának tizenkilencedik századbeli felfogása is. A magyar nemzetiségi politikát nem a jövőt megérző belátás, hanem a múlt század opportunistá jelszava, az „egységes nemzeti állam” kiméréja irányította.”⁶ Szász Zsombor Rákosi és Beksics szélsőséges asszimiláns elképzelései ellen lép fel, mert nem etnikai, hanem területi revíziót akar, és a románokkal szembeni nemzetiségi politikát el kell ítélnie, hogy hihetővé tegye az új ígéretek. Ugyanez a területi revíziós igény, az egykori nemzetiségek visszacsatolásának követelménye vezeti Pongrácz Kálmán kicsit túlzó megállapításait: „. . . ma már a legvérmesebb hazafiak előtt is nyilvánvaló, hogy a múltat többé régi formájában restaurálni nem lehet.” „Egy ma már kétségtelen: ráeszméltünk országok heterogén voltára és ennek megfelelően átértékeljük régi gondolkodásunkat.”⁷

Kritícizmus és revíziós igény, szükséglet összefüggésére utal az átlagosnál szárazabb és egyszerűbb gondolkodású, kevésbé mítoszteremtő Gratz Gusztáv egy 1928-as, eléggé központi jelentőségű írása. „Álmodnunk sem szabad arról, hogy a világháború utáni esztendőket, amelyek mély nyomokat hagytak a népek ambícióiban és egész mentalitásában, valaha is lehetséges legyen emlékezetükből kitörölni.”⁸ Ezért fogalmazza meg azt a véleményét, hogy „. . . át kell formálni az egész magyarság gondolkodását . . . Ha ez az átformálódás nem sikerülne, ha nem tudnánk visszatérni, zavaros idők után, arra az útra, amelyet a magyar géniusz e téren évszázadokig sikerrel követett, akkor le kellene mondanunk a jövőnkbe vetett minden reményről.”⁹ Jellegzetes és még sokszor visszatérő mozzanat, amely mintegy önmagát is megcsalva, a szükséges átalakulást a régtől

³ I. h. IV. 3.

⁴ *Szekfű Gyula*: Makkai Sándor könyve körül. I. 100.

⁵ *Jancsó Benedek*: Van-e szakadás az itthoni és az erdélyi lélek között? III. 295.

⁶ *Szász Zsombor*: Jancsó Benedek 1854—1930. IX. 370—1.

⁷ *Pongrácz Kálmán*: Magyar kultúrfolytonosság. X. 37.

⁸ *Gratz Gusztáv*: Magyarország és a nemzeti kisebbségek. IV. 185.

⁹ I. h. 198.

fogva követett útra való visszatérésnek, a régi magyar hagyomány felújításának tekinti. Amennyire kifejezhet egy bizonyos konzervatív változás-igényt ez, éppoly mértékben szolgáltathat érveket a régit őrzők számára is. A jövőbe vetett remény — ez a revíziós perspektíva, amelybe az „átformálódást” be kell állítani.

A kritika tehát nem valamiféle kritikus erkölcsiség folyománya, hanem Trianon szellemi konkluziója, szorosan a revízió egészéhez és rész céljaihoz csatlakozik. Látja ezt Keresztury Dezső is, mikor az összeomlásnak a fiatal nemzedék arculatára való hatását elemzi. Szerinte az összeomlás szellemi következménye „... régi történetiszemléletünk s ezzel kapcsolatban apáinktól örökölt nemzeti illúzióink átvizsgálása és újraértékelése. De ez már abba a nagy szellemi megmozdulásba torkollik, melyet egységesen, erdélyi jelszóval „önmagunk revíziójának” nevezhetünk. Mi ebben a Széchenyi hirdette „önismeret” mély erkölcsiségű élményének újraeledését látjuk s elsősorban a háború előtti magyar társadalmi szellem, a liberális nemzetállam gondolat és nemzetiségi politika újraértékelését érezzük döntő fontosságúnak.”¹⁰

Alapvetőnek tételezhetjük Trianon élményét, az összeomlás és a forradalmak okozta szellemi hatást az uralkodó osztály hagyományos gondolkodású rétegeire. Ezek a történelmi események ennek a konzervatív eszmévilágnak a gyakorlati cáfolatát jelentették, alapjaiban és a közvetlen, mindennapi tapasztalat síkján bontották meg ezt az ideológiát. A revízió, mint politikai cél az igazi valóság helyreállítását jelenti, mintegy a régi eszmények negatív formája: ezek az eszmények ugyanis gyakorlati, reális alakjukban nem egzisztálnak, ezért kell helyreállításukat célként posztulálni. Tehát az, hogy ez a konzervatív gondolkodás a valósággal áll hadilábon, a realitással polemizál, eleve megadja a lehetőségét a konzervatív kritikának, a pesszimista változtatás igénynek. Revízió, azaz a történeti Magyarország restaurálása és a pesszimista kritika, illetve a szellemi elhatárolódás, változtatás szükségének a posztulálása tehát így kapcsolódnak egybe: ugyanazon történelmi gyökerekből erednek.

De már akkor is, amikor legalább a századvég asszimiláns nacionalizmusától igyekszik a Magyar Szemle magát elhatárolni, találkozhatunk olyan megjegyzésekkel, amelyek önérzetesen utasítanak vissza minden kritikát. A cseh nacionalizmus ellen író Ottlik László éppen azért utasít el minden vádat, mert a csehek bűnösségét posztulálja: „Mi sohasem fogjuk megérteni azt a ránk ragadt vádat, és legalább is világosan látjuk, hogy súlyosan elmarasztalt nemzetiségi politikánk előfeltételei egészen mások voltak, mint a mai Csehszlovákia esetében.”¹¹ S noha Gratz is hangsúlyozza, hogy a századvégi szemléleten változtatni kell, úgy vélekedik: „Hogy Magyarország nemzeti kisebbségeit elnyomta volna, az legenda...”¹²

És azok az írások, amelyek nyíltan felvetik a kérdést: lehet-e a régi magyar nemzetiségpolitikát kritizálni — ha el is ismerik a kritika jogát, ezt nem követelik meg.

Kényes kérdés volt ez a Magyar Szemlének, hiszen a konzervatív társadalomkritika igényével lépett fel, az önismeretre és az illúziómentes szemléletre akart nevelni, és élesen szembefordult a nagyközönség, a mindennapok optimista vagy pesszimista retorikájával. „De tulajdonképpen mire való a múltba nézés, mire való a magamegelégedés vagy az önvád! Miféle célt szolgál a magyar állam

¹⁰ Keresztury Dezső: Az ifjúság Erdélyszemlélete. XXII. 280.

¹¹ Ottlik László: Magyar nemzet — cseh birodalom. II. 112.

¹² Gratz Gusztáv: Magyarország és a nemzeti kisebbségek. IV. 191.

háború előtti nemzetiségi és a háborúutáni utódállamok kisebbségi politikájának az összehasonlítása? . . . Összehasonlítható-e egyáltalában a kettő egymással?”¹³ A világháború előtt nemzeti és felekezeti kisebbségek ügye „ . . . minden állam belügye volt”. A békekonferenciák óta kisebbségi szerződések kényszerítik az államokat kötelezettségeik teljesítésére. „De e kötelezettségeknek semmi köze a múlthoz.”¹⁴ A régi magyar nemzetiségi politika vizsgálatánál úgymond azt is figyelembe kell venni, hogy a XIX. században a nemzetiségi kérdést sehol sem sikerült megoldani. Így miután a régi magyar nemzetiségi politika kérdését a jelen szempontjából teljesen irrelevánsnak tekintik, logikus, hogy e politika megítélését teljesen a történettudomány körébe utalják át.

A régi magyar nemzetiségi politikától való elhatárolódás tétovázó visszautasítását egy elég sztereotíp érvkészlet szolgálja. Gratz Gusztáv is az európai állapotokra hivatkozik: „Ha Anglia egy teljesen hasonló problémának a megoldására száz évet fordított, nem lehet rossz néven venni Magyarországtól, ha félennyi idő alatt nem tudta azt megoldani.”¹⁵

És amikor 1931-ben Szekfű is véleményt nyilvánított a régi magyar nemzetiségi politika bírálhatóságának kérdésében, hiába hangoztatott igen komoly és magas erkölcsi követelményeket, ez az igény nem elég ahhoz, hogy túllendítse a kérdés sztereotíp válaszokkal való elintézésén. Egyfelől az idegen szellemi hatásra hivatkozik: „Minden állampolgár egyenlő és egyik sem bírhat a többitől eltérő külön jogokkal: a liberális nemzetállamok ez alapelve önmagában is kizárta azt, hogy a nemzeti kisebbségek bármely államban is külön jogvédelemben részesültek volna.” Másfelől a korszak általános európai viszonyaiban talál felmentést: „A századnak ez általános európai viszonyaiba kell beállítani a magyarországi nemzetiségi kérdést és akkor világosan látjuk, és bárki előtt bebizonyíthatjuk, hogy mi nemcsak rosszabbul nem bántunk nem-magyar kisebbségeinkkel, mint Európa vezető népei a magukéval, hanem bizonyára sokkal jobban.”¹⁶

Ezek után nem tűnik különösnek, ha a 30-as évek második felében a kritika igénye is elejtődik. Ottlik nem szól már a régi magyar nemzetiségi politika hibáiról. Ítélete egyértelmű: „A valóság pedig az, hogy Magyarország politikai szerkezete soha és semmikor nem jelentette egy népfajnak, a magyarnak az uralmát idegen népek felett.”¹⁷ Nem uralom volt tehát, hanem egy civilizációs eszme érvényesülése. E civilizációs eszme fényében az asszimiláció is pozitívan értékelődik. Az asszimiláns „ . . . meggyőződésének, türelmetlen magyarosító hevének alapja éppen az a tény, az a tudat, hogy ő, aki vér szerint idegen, éppoly valódi és jogaiban csorbítatlan gyermeke a nagy magyar hazának, mint a honfoglaló ősök bármely egyenes ivadéka. Az asszimilánsok türelmetlen hangja bizonyos értelemben talán legfényesebb dokumentuma a magyar civilizáció eszméjében rejülő hódító erőnek.”¹⁸ Az asszimilációt már csak azért sem tartja elvetendőnek és bűnösnek — egy 1936-os cikkéből idézünk —, mert magyar részről „ . . . ebben az attitűdben mindig volt valamiféle őszinte résztvevő jószándék”.¹⁹

Láttuk, hogy a kritika, amennyiben szembefordult a kiegyezési korrall, elsősorban a türelmetlenül asszimiláns századvéggel fordult szembe. Ennek a

¹³ Szász Zsombor: Megjegyzések egy kisebbségi vitához. XII. 174.

¹⁴ I. h. 175.

¹⁵ Gratz Gusztáv: Magyarország és a nemzeti kisebbségek. IV. 187.

¹⁶ Szekfű Gyula: Trianon revíziója és a történetírás. XII. 331.

¹⁷ Ottlik László: Pax Hungarica. XXII. 290.

¹⁸ I. h. 294.

¹⁹ Ottlik László: Kisebbségi kérdés tegnap és ma. XXVII. 111.

kritikának a megfordítása sem kerülhette meg a századvég és egyáltalán az asszimiláció kérdését. Állandóan visszatérő megjegyzés, hogy az asszimiláció kora már lejárt, tehát az egész kérdés csak mintegy a magyarság becsületének a megmentését szolgálja. Ottlik 1940-ben tért megint vissza a régi magyar nemzetiségi politika megítélésének problémájához: „A magyarosítás politikáját hibásnak kell mondanunk, nem azért, mintha katasztrófába vitte volna a nemzetet: hiszen ezt nem tette; hanem azért, mert lehetetlen célt tűzött maga elé. Nem kétséges, hogy ebben a törekvésben nem volt semmi természetellenes, sem erkölcstelen. A magyar kormány és közvélemény abból a meggyőződésből indult ki, hogy a nemzetiségi tömegek maguk is szívesen veszik, ha nekik a magyar nyelv elsajátítására módokat és könnyebbséget nyújtanak — és ez valóban így is volt. Hiszen mindnyájan szívesen tanulunk nyelveket . . . De már csak azért sem lehetett erkölcstelen a magyarosítás politikája, mert ez nagyobb mértékben vált előnyére a nem-magyar, semmint a magyar nemzetiségű tömegeknek.”²⁰ Míg Ottlik az asszimiláció erkölcsi jogosultságát vizsgálja, addig másutt az érvek mások, az alapállás, az asszimilálás politikájának az elfogadása azonos. Gogolák Lajos például az asszimiláció spontaneitásával érvel: „Szó sem volt soha erőszakos magyarosításról; ez a magyar állam akkori liberális-individualista szemlélete mellett teljesen elképzelhetetlen is volt. A Felvidék szlovák intelligenciájának magyarosodása ehelyett egész organikus úton történt, mely folyamat a népet nem is érintette, csupán feltörekvő tagjait.”²¹ Ugyanez a gondolat tér vissza 1939-ben Csekey Istvánnál, a nemzeti rangkülönbségek gondolatával párosulva. Bekövetkezett „ . . . bizonyos rangkülönbség a XIX. század első felében a magyar művelődés és a hazai népek kulturális színvonala között. A közjogi értelemben vett magyar nemzet, a populus Werbőczyanus, magasabbrendűségének eszméjéhez így most a magyarság szellemi felsőbbségének a tudata járult, úgyhogy ez a kettős felsőbbrendűség önmagától hatott közre az idegen elemek felszívásában. A beolvasztás tehát nem tudatos politikai eljárás volt, hanem természetes folyamat.”²² Ezek a konzervatív reakciós eszmevilág alapstruktúrájába illő gondolatok az egyébként a Magyar Szemleiben is teret kapó Teleki-féle türelmesebb nemzeti-ségpolitikai elképzelések tartalmi kiüresítését jelentették.

Ilyen szellemi közegben a kritika, legalábbis a századvég feletti kritika elutasítása irányában hatott Szeffű Gyulának disszimiláció-ellenes álláspontja is. Az asszimiláció nem magyar sorskérdés többé — vallja.²³ Ez az állásfoglalása abból a törekvésből eredt, hogy megakadályozza a német nagyhatalmi terjeszkedésnek a német eredetű rétegek disszimilálásán keresztül való behatolását. Igyekezzünk megtartani a magyar nemzet keretein belül a német eredetüket, védjük meg őket a német nacionalizmus csábításaitól — ezt hirdette már híres Schittenhelm Ede cikkében is. De ez a törekvése egybeesett azoknak a törekvéseivel, akik a magyar szupremáciának minden revíziós törekvésben ott lévő igényét alapozták meg az asszimilációs törekvések igazolásával. Szeffűnek a régi, az asszimilációt megalapozó felfogása a magyarországi németiség magyar nemzet-tudatáról²⁴ ugyanígy a régít feldicsérő, elfogadó konzervatív erők szemléletével volt párhuzamos.

²⁰ Ottlik László: A magyar nemzetiségi politika feladatai. XXXIX. 58.

²¹ Gogolák Lajos: Csehszlovákia. Budapest. 1935. 66. l.

²² Csekey István: Magyarság és asszimiláció. XXXVI. 20.

²³ Szeffű Gyula: A legújabb nemzetiségi törvényjavaslat. XXXIX. 3.

²⁴ Szeffű Gyula: Schittenhelm Ede. XXX. 223.

Szekfű nemcsak a német törekvésekkel való szembenállásával erősítette a kritikát elutasítók álláspontját, hanem az ún. középkori magyar nemzetiségpolitikával való foglalkozásával is. Valamennyi e tárgyú cikkét áthatja a nemzetiségi elnyomás elutasítása. Úgy gondolja azonban, hogy a magyarság nemcsak a jelenben nem kívánja más népek elnyomását, hanem a múltban sem volt elnyomó: „Az ellenséges külföld, szomszédaink és a távolabbiak, mélységesen megvannak győződve arról, hogy mi voltunk a nagy elnyomók, akik az ország területén élő kisebbségeket sanyargattuk, szolgaságban tartottuk és lényüket megtörve magunkhoz hasonlítottuk... kevés történik e múltra alapozott vádak visszautasítására.”²⁵ Ennek az ellenséges propagandának a visszautasítását célozza a középkori magyar „nemzetiségi politika” elemzése. Szekfű persze ebben az elemzésben nem tagadja, hogy az általa ideálisnak tartott középkori politikától a magyarság a XIX. században eltért, de a nemzeti büntelenség hangoztatásával mégis azoknak a pozícióját erősítette, akik sükségtelennek tartották a kiegyezés korának a bírálását is: „... ha van nép, mely szoborba kifaragható ellentéte az elnyomónak, akkor az a magyar!”²⁶

E kritikátlan magatartást későbbi írásai is erősítették. Maga ugyan szembe fordul azokkal, akik a középkortól is „némi »magyaros életerőt«, korszerű erőszak jeleit várják,”²⁷ de a „makulátlan tiszta pajzs” hirdetésével azt a szemléletet erősíti, amely a régi magyar nacionalizmus felmentésével ennek a nacionalista szemléletnek a továbbélését jelenti. Közben természetesen, hiszen ez utóbbi idézett cikk 1940-ben született, a konzervatív-reakciós nacionalizmusnak, amelyet a Magyar Szemle is képviselt, felnőtt egy jelentős jobboldali ellenzéke, úgy hogy a szekfűi álláspont, bár változatlanul konzervatív volt, nem a legreakciósbabb, nem a nemzetiségekkel szemben a legtürelmetlenebb volt.

Nemcsak az asszimiláció kérdésében történik meg azonban az eltávolodás a kritikus szemlélettől. Általában is a nemzetiségek helyzetét nemcsak hogy a korabeli Európához képest nem látják rosszabbnak, önmagában is jónak és természetesnek ítélik: „... mélységesen összeforrtak a magyar lelkülettel és így életkeretüket nem érezhették sem mesterkéltnek, sem történelemellenesnek.”²⁸ Idézhetsük Rónai Andrást, Teleki munkatársát, aki a Monarchiában 1867 után érvényesült fejlődést idealizálta. „... nem formális papirosigazságot, hanem az emberi méltányosságot kereső elbánás jellemzi mai szemmel nézve a Monarchia nemzetiségi politikáját...”²⁹ Ez az elismerő értékelés egy kiemelkedő, Teleki nemzetiségpolitikai törekvéseit elméletileg előkészítő írásban nyilván nem véletlen.

A nemzeti közelmúlttal, a kiegyezési kor nacionalizmusával való szembe fordulás, annak kritikája határozottabb kontúrokkal csak akkor jelentkezik, amikor az összeomlás és a századvéggel szembeni opposíció nem alapvető vonása ennek a nacionalizmusnak. A kritika inkább csak azt a funkciót tölti be, hogy ideiglenesen biztosítja az ideológiának a reménytelen valósággal való „kibékülését”, ellensúlyozza azt a gyakorlati cáfolatot, amit a történelmi Magyarország összeomlása adott a magyar nacionalizmusra. A 20-as években a magyar naciona-

²⁵ Szekfű Gyula: A magyarság és kisebbségei a középkorban. XXV. 6.

²⁶ I. h. 7.

²⁷ Szekfű Gyula: Még egyszer középkori kisebbségeinkről. XXXIX. 170.

²⁸ Krammer Jenő: A kisebbségi ember lelki világa. XLI. 58.

²⁹ Rónai András: A nemzetiségi kérdés területi megoldásai. XXXI. 202.

lizmus legközvetlenebb, letagadhatatlan kudarca Trianon. Ez a kudarcélmény a 30-as években úgy látszik enyhül, Trianon magyarázatára elégnek bizonyul a nemzetiségek és a szomszédállamok összeesküvésének, a forradalmak által elkövetett árulásnak a hangoztatása — ekkor sokkal súlyosabbnak érzi, ahogy ezt látni fogjuk, a Magyar Szemle a magyar kisebbségek egyre romló helyzetét.

A nacionalista ideológia tekintetében a folytonosság alapvetőbb mozzanata a Magyar Szemlének. „Folytonosság” itt természetesen a nacionalista ideológia folytonossága és folytonosságtudata. Ez a folytonosságtudat egyértelművé azonban csak a 30-as években válik — ez bizonyos belső szerkezeti hangsúlyeltolódásra utal, amely változás nem a revíziós nacionalizmus bomlása vagy „finomodása”, hanem merevebbé válása inkább.

III.

A revíziós követelések alapjául szolgáló nacionalizmusnak lényeges vonása ismerhetők meg abból, hogy milyen nemzetfelfogás, nemzetszemlélet az, amelyet elutasít a Magyar Szemle.

Az 1920-as évek (értelemszerűen ez az 1920-as évek végét jelenti) cikkeit átlapozva, szembetűnő, hogy a teoretikusabb igénnyel fellépő írások szinte kivétel nélkül a francia forradalom nyomában járó nemzetállami szemléletet jelölik meg mint a bajok forrását. Azt jelenti ez, hogy saját nacionalizmusukat ekkor ettől a szerintük az utódállamokban is érvényesülő szemlélettől akarják elhatárolni.

Ottlík László ezt az elutasított gondolatot ugyan nem nemzetállami gondolatnak, hanem éppen nemzetiségi eszmének nevezi, de lényegében a másutt nemzetállami felfogásnak nevezett elképzelést érti alatta: a nemzetiségi eszme „... a polgári demokrácia szülötte és kulturális közösség az alapja. A kulturális közösségnek gondolata azután éppen a demokratikus felfogással való kapcsolódás következtében, egy logikai ugrással átvitetett az etnikus összetartozás elméletébe, amely utóbb létrehozta a mai torz Közép-Európát.”³⁰ Ottlik e „polgári demokratikus” — ez a jelölés a Magyar Szemle konzervatív-reakciós szellemi légkörében elítélő hangsúlyú — eszmének a saját szemléletétől való eltérését abban látja, hogy ez az etnikai egységre épít és az államokat ilyen egységekből akarja megteremteni, míg Ottlik saját felfogása szerint — ez az integrális revízió követeléséből természetesen következik — az államoknak nem kell egy „nemzetiségből” állani.

Valamivel később leközölt cikkében, amely az „Új Hungária felé” hangzatos címet viseli, „a nemzetiségi kérdés sajnálatos elfajulását” már explicit a polgári demokráciának a francia forradalommal kezdetét vevő fejlődésével magyarázza: „A francia forradalomban kirobbanó nagy modern eszmeáramlat... kettőt hozott: demokráciát és kultúreszményeket... A nép gyermekének adott jog a szabadabb érvényesülésre azonban egyúttal a nép nyelvének szabad érvényesülését is követelte. Mivel pedig a demokrácia egyúttal a többség uralmát is jelenti, nyilvánvaló, hogy ahol többféle népnyelv „divatozott” egy országban, mely egyébként mindig egységes kultúrterület volt, a többség nyelvének kellett uralkodó nyelv rangjára emelkedni.”³¹ Ennek alapján azt, amit elutasítandónak, megváltoztatandónak ítélt, egyszerűs mind az átkos liberális felfogás rovására

³⁰ Ottlik László: Magyar nemzet — cseh birodalom. II. 121.

³¹ Ottlik László: Új Hungária felé. IV. 2.

írja: „mindaz, ami a századvégi nacionalizmus arculatán ma elrajzolt vonásnak látszik, a polgári demokrácia jellegzetes stílusát tükrözi.”³²

Ottlík felfogásánál ugyan jóval operacionalistább Gratz Gusztáv, de a francia forradalom, a liberalizmus nemzetfelfogásának elvetésében rokon vele. Nem a nemzetiségek elnyomása okozta a nemzetiségi kérdést Magyarországon. Ennek a harcnak az odiuma elsősorban maguké a nemzetiségeké: „A nemzetiségi harc Magyarországon az 1848/49 évi szabadságharcot megelőző időkben keletkezett, amikor az akkor erőre kapott nemzetiségi mozgalom Európa-szerte befészkelte magát a szívekbe és az agyakba. Magával ragadta a délszlávokat és tótokat is, mégpedig azonnal olyan alakban, amely az ország feldarabolását jelentette volna és amellyel szemben a magyarság kénytelen volt védekezni.”³³ A baj tehát azért következett be, mert „a nemzetiségek más ideológiában éltek”.³⁴ Ez a más ideológia pedig Gratz jellemzésében teljesen ugyanaz, mint amelyet Ottlík kárhoztatott: „... a nemzeti eszme ama más viszonyokra szabott, külföldről importált értelmezése, amely szerint az ország egynyelvűsége a mindenk felett elérendő ideál...”³⁵ A baj okát ő is a francia (és felfogása szerint a békeszerződéseknek is alapjául szolgáló) nemzetállami felfogásban látja.

Gratz szemléletével rokon a Bethlen e kérdésben, aki egy 1933-as előadásában fejtegeti ezt a kérdést. A nemzetiségi harcokat, az irredentát, az önrendelkezési eszmét és végül a világháborút is a francia forradalom és a demokrácia hatására vezeti vissza. Ő a franciás nemzetállami elv kritikájával nem a múlt magyar nemzetiségi politikáját igyekszik igazolni, vagy magyarázni, hanem a revízió szükségességét alátámasztani: „Az elmúlt tizenöt esztendő kellőképpen bebizonyította, hogy ennek az elvnek mértéktelen túlzásai és egyoldalú figyelembevétele minő következményekkel járt a közép- és délkelet-európai népekre nézve”³⁶ — írja, minden bajt a nemzetállami elv és a békeszerződések alapjául szolgáló önrendelkezési elv nyakába varrva.

A régi magyar nemzetiségi politikát érintő írások a későbbiekben ezt a francia nemzetállami koncepciót okoló felfogást magukévá téve, a kor viszonyaira hivatkoznak, igazolván a magyar politikát. Szász Zsombor teljes magától értetődőséggel utasítja el az 1928-as román és az 1918 előtti magyar nemzetiségi politika egybevetését: „Akkor az állami szuverenitás tizenkilencedik századi felfogása” döntött.³⁷ Jancsó Benedek már több problémát lát. A francia forradalom eszméinek terjedésére utal: „minden nemzet demokratizálódva, átalakult egységes nemzeti állammá... Az egységes nemzeti állam fogalma pedig kizárja, hogy benne a kisebbségek közjogilag elismerve... külön nemzeti jogokkal is bírjanak... Azért nem tudtuk mi is megoldani a magunk nemzeti kérdését, mert ez az egyetemes európai politikai áramlat sodra minket is kényszerített az egységes magyar nemzeti állam megvalósítására; ez volt a célja a XIX. század magyar politikai és nemzeti törekvéseinek. Ez volt a magyar nemzet három nemzedékének aranyos álma és nemzeti eszményképe.”³⁸

³² I. h. 2.

³³ *Gratz Gusztáv: Magyarország és a nemzeti kisebbségek.* IV. 187.

³⁴ I. h. 194.

³⁵ I. h. 191.

³⁶ *Bethlen István: Hagyomány és forradalom a politikában.* XX. 115.

³⁷ *Szász Zsombor: A vallási kisebbségek jogai.* IV. 67.

³⁸ *Jancsó Benedek: Román—magyar kulturális megértés és a Pen-klub Erdélyben.* IV.

A kor a hibás mindenért — ennek a gondolatnak a jegyében fogant Szekfű első, a középkor „nemzetiségi politikájával” foglalkozó írása is: „... a XIX. század egész Európában a nemzeti kisebbségek jogtalanságának korszaka, melyet a kisebbségek szempontjából sokkal súlyosabbnak kell tartanunk, mint a francia forradalmat megelőző századokat”³⁹ írja, és bebizonyítandó, hogy a magyarságot tényleg csak a francia forradalmat követő kor levegője rontotta meg, bemutatja a magyar középkor türelmes nemzetiségi politikáját.

A kisebbségi kérdést mélyebb reflexióval vizsgáló Keresztury Dezső a jelenre, a szomszédállamokra vonatkoztatja a liberális nemzetállami koncepciónak ezt az elítélését: „Az új európai nacionalizmus, az »egy nép — egy állam« gondolat roppant ígérete újra elhomályosulással fenyegeti a lassanként világosodó ősi Hungária-gondolatot. A korszerű nemzeti eszmét egyesek ismét a könyörtelen nemzetállami integrációban vélik felfedezni.”⁴⁰ De Keresztury itt nemcsak a környező államok nemzetiségi politikája, hanem a hazai „közvélemény” ellen is harcol: „Úgy tetszik, mintha vezető osztályaink egyre nehezebben tudnának ellenállni a kísértésnek, hogy a kismagyar világban ők is magukévá tegyék azt a mechanisztikus nemzeti eszmét, melynek jegyében a megszállott területek magyarságát igyekeznek eltüntetni a szabadjára engedett sovinizmus.”⁴¹ A kritikának ez a „meghosszabbítása” azonban már egyedül áll — Keresztury cikke egyedül áll nemcsak a tekintetben, hogy a „harmincmillió magyar” álmával nagyon élesen polemizál, de a tekintetben is, hogy a magyar kisebbségek helyzetét is az általánostól eltérően világítja meg. Keresztury a határát jelzi annak a kritikának, amelyet a Magyar Szemle még tolerál — megpróbálja a közönségesnél tovább fejleszteni a nemzetállami felfogás bírálatát.

A későbbiekben — s ez a részleges revíziós sikerek korszakát, az 1938 utáni éveket jelenti — a hangsúly eltolódik. Nem azt bírálják, hogy a liberális felfogás a nemzetállamiságot, a nemzetiségek felébredését és önrendelkezési törekvéseit táplálta, hanem azt, hogy ez a felfogás a nyelvre helyezte a fő súlyt, mint a nemzeti elhatárolódást meghatározó tényre. Ez az eltolódás érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a revíziós sikerek nagy létszámú nemzetiségek megjelenését eredményezték a még mindig csonkának tartott ország keretei között. Gogolák Lajos cikke a tizenkilencedik századot („mikor a népi-nyelvi alapelv lett a nemzetiség és a politikai öntudat lényege”)⁴² elsősorban azért ítéli el, mert elősegítette a szlovákságnak a magyarságtól való elidegenedését (és ez Gogolák ki nem mondott szempontja: megalapozta azt, hogy a szlovákság 1938-ban nem sietett vissza a magyar állam kebelébe): „A magyar történeti egyetemesség szempontjából tehát csak sajnálni lehet, hogy a múlt finomságai iránt olyan kegyeletlen, érzéketlen tizenkilencedik század nem tudta folytatni a szlovák nép aktív közreműködését a magyar történetben... A tizenkilencedik század ideológiája a nyelvhez kötötte a nemzetiség fogalmát és mibenlétét... Ezek a merev újkori nacionalista kategóriák kétségen kívül hozzájárultak ahhoz, hogy az eddig olyan harmonikus felvidéki földön egyre élesebb lett a határainkon kívüli erők által szított és nekik kedvező hasadás...”⁴³

³⁹ Szekfű Gyula: Trianon revíziója és a történetírás. XII. 331. uő. : Sufflay Milán tragédiája. XI. 378.

⁴⁰ Keresztury Dezső: Az ifjúság Erdélyszemlélete. XXII. 282.

⁴¹ Uo.

⁴² Gogolák Lajos: A Felvidék: táj és történelem. XXXIV. 211.

⁴³ I. h. 217.

Ugyanígy a (csak) nyelvi különbségeknek az előtérbe kerülését kárhoztatja Fodor Ferenc is, Teleki Pál nézeteit elemezve: „... csak a magyarság államalkotó géniuszának idegen szellemiség által való ideiglenes elhomályosítása, a nemzeti állam elvének időlegesen a szentistváni államgondolat fölé kerekedése bontotta meg az egymásra utalt különböző nyelvű népek egy államba való tartozása szükségességének belátását.”⁴⁴

Szekfű Gyulának ide vonatkozó gondolatait az öt ünneplő cikkek központi helyre állítják. Ismertetik Szekfű nézeteit „az eleve kilátástalanságra ítélt nemzetállami vágyakról”, véleményét a XIX. század-nacionalizmusáról⁴⁵, és hangsúlyozzák, hogy a nemzetiségek felé és a hazai közvélemény felé egyaránt ki akarja mutatni, hogy nem ez a nyelvet előtérbe állító felfogás a jellegzetesen és ősi magyar.⁴⁶ Nem csak a múlt bírálata ez ekkor már, hanem a jelen igazolása is.

Általában megfigyelhető, hogy Szekfűnek a 30-as évek végéről származó írásai, amelyekben későbbi pozitív irányú fejlődésének első jeleit fel szokták fedezni, így például szembefordulását a náciizmussal és a hazai szélsőjobboddallal, olyan módon fogalmazzák meg állásfoglalásait, hogy azok egyben a Magyar Szemle fokozódóan konzervatív-reakciós gondolatrendszerébe is beillenek, azt erősítik. A nyelvi ellentétek túlságos hangsúlyozása, az asszimilációs szemlélet elleni harca objektíve egybeesik a revízió küszöbén a nemzetiségi problémákat kicsinyítő felfogással. Ugyan a nagyvonalú nemzetiségi politika mellett lép fel, de elvei nem térnek el a hagyományos magyar nacionalizmusétól.

Az a kép adódik tehát, hogy a Magyar Szemle a saját nemzeteszemléjének megrajzolásakor azért fordul szembe a demokratikus francia nemzetfelfogással, mert az a nemzetek önrendelkezését, minden egyes nemzetnek az önállóságát és a Magyarországhoz hasonló többnemzetiségű államoknak a felbomlását kívánja. Ez egy olyan saját nemzeteszemlére utal, amelyben a nemzet nem az egynyelvű és egyenjogú állampolgárok közössége, hanem valami ennél tágabb (illetve ha Szekfűnek a középkort idealizáló cikkeit tekintjük, ennél szűkebb) —, amely alapján a magyar nemzet nemcsak a magyar nyelvűek közösségét jelenti, a nemzeti politika, az uralkodó osztályok politikája nem *csak* a magyarság legitím képviselőjére tart igényt.

Ha előbb a Magyar Szemle nacionalizmusát a franciásnak mondott nemzetállami koncepcióval való szembevetés során próbáltuk körvonalazni, meg kell néznünk, hogy a német, náci, völkisch nacionalizmusról mi a Magyar Szemle véleménye, és ennek során próbálunk közelebb jutni a Magyar Szemle saját nacionalizmusának eszményéhez. Kétségtelen, hogy a lap, amely az uralkodó osztályok hagyományos politikai vonalát képviselte, bizonyos aggódással figyelte a totális fasiszta mozgalmakat, s ha az olasz fasizmussal szemben nem is, de a német fasizmussal szemben táplált bizonyos külpolitikai és ideológiai jellegű aggályokat. Jellemző példái voltak ennek a konzervatív aggodalmaskodásnak azok a cikkek, amelyek a németországi egyházak helyzetét tárgyalták és rokonszenvet mutattak a náci totális ideológiával szembeni egyházi ellenállással. A hazai német kisebbséggel kapcsolatos németországi törekvések is idegenkedést váltottak ki.

Minket adott pillanatban csak az ideológiai, szűkebben a nemzetszemléleti ellentét érdekel, amely megfigyelhető a Magyar Szemle vonala és a náci ideológia

⁴⁴ Fodor Ferenc: Teleki Pál geopolitikája. XL. 340.

⁴⁵ Joó Tibor: Szekfű Gyula új könyve. XLIII. 4.; Gogolak Lajos: Nemzetpolitika. XLIV. 247–8.

⁴⁶ Uo.

közt, a völksich jellegű nacionalizmus közt, amelyben a Magyar Szemle az etnikai összetartozás hangsúlyozását és az államkeretektől független, igen erősen szorgalmazott „népi” összetartás programját látta.

A nemzetállami szemlélet elutasításában is megfigyelhető bizonyos kétértelműség: a magyar nemzetállami törekvéseket, asszimilációs irányzatot nem vetik el egyértelműen már a 20-as években sem — de a demokratikus nemzetállami, önrendelkezési szemlélet, mint idegen eszmeáramlat, erős elutasításra talál. Az új német nacionalizmussal kapcsolatos állásfoglalás kialakulása a 30-as évek közepéig váratott magára. Az 1930 körül született írások még nem mutatnak semmi egyértelmű irányvonalat, a pillanatnyi, köznapi vagy politikai praktikum játszik meghatározó szerepet.

Mályusz Elemér például nem utasítja el eleve a német „kulturális nacionalizmust”. Szempontjait alkalmazandónak tartja, különösen a történetírásban. Ma — írja — a kulturális nacionalizmus a levegőben van. „Nem szabad felhasználatlanul hagynunk ezt a módot sem, hogy megőrizzük a régi magyarságot addig az időig, amíg út számára a szabad rendelkezés órája.”⁴⁷ A népiség szemléletét tehát csak az integrális revízió eszközeként fogadja el.

Mályuszhoz hasonlóan Szász Zsombor is a népközösségi eszme jogosultságát fejtegeti. A népközösségi eszme győzelmét várja az államközösséggel szemben — s ez alatt az utódállamok államközösségét érti. A népközösségi eszmével való foglalkozás időszerűségét a revíziót közvetlenül támogató érvek szállításában látja: „... vajjon nem a népközösség nevében kért népszavazást a mi béke-delegációnk eredménytelenül Erdély és eredményesen Nyugat-Magyarország népe számára? És vajjon micsoda alaprincípiumon nyugszanak a mi revíziós törekvéseink ma?”⁴⁸ Éppen Szász Zsombor saját cikkeinek elemzése alapján lehet kimutatni, hogy az Erdéllyel kapcsolatos revíziós igények nem a népközösség eszmei alapján nyugszanak.

Gratz Gusztáv gondolatmenetében ugyanazokat a tényezőket fel lehet fedezni, mint Mályusznál és Szászánál. A népközösségi elméletet ő is a revíziós törekvések szemszögéből akarja értékelni. A kisebbségi szándékoknak radikális, az államhatárok módosítására törekvő és defenzív, a kisebbség fenntartására törekvő formáját különbözteti meg. „... a népközösség igazi értékét az öntudatos kisebbségi ember mindig aszerint fogja mérlegelni, hogy a népközösség fogalma mennyi értékkel fog bírni a kisebbségi mozgalom akár radikális és offenzív, akár mérsékelt és defenzív céljainak elérésére.”⁴⁹ Gratz igen józan érvekkel száll szembe az államfeletti népközösségek gondolatával. A német népközösségi törekvésekre függesztve szemét írja: nem lehetséges politikától mentes tisztán kulturális népközösség.⁵⁰ A népközösségi eszmével szemben helyesebbnek tartja „... azt a régi felfogást, amely a kisebbségi kérdést az állam és az illető kisebbségek között közvetlenül igyekezett elintézni és ezzel a módszerrel akarta elérni azt az ideális állapotot . . . amely abban áll, hogy az egy és ugyanazon országban élő különböző etnikai csoportokkal való bánásmód terén az állam ugyanazt a toleranciát gyakorolja, amely a vallási dolgokban általános szabály . . .”⁵¹

A 30-as évek második felében határozottabb lesz az állásfoglalás, előtérbe kerül az elvi szembenállás, a „népies”-völksich gondolat elvi kritikája. A nép-

⁴⁷ Mályusz Elemér: Az új német nacionalizmus történetírása. XV. 248.

⁴⁸ Szász Zsombor: Államközösség és népközösség. XVI. 316.

⁴⁹ Gratz Gusztáv: Állami közösség és népközösség. XV. 304.

⁵⁰ I. h. 305.

⁵¹ I. h. 306.

közösségi gondolatot a Magyar Szemle elutasítja. Bizonyítja ezt Török Árpád 1936-ban megjelent cikke, amely erősen kritikai szerkesztői megjegyzés kíséretében látott napvilágot. Pedig Török Árpád is, bár azt mondja, hogy el kell ismerni az államhatároktól független szervezetű népközösséget, erősen revíziós szemüveggel nézi a kérdést, és hirtelen köpönyegfordítással mégis különbséget tesz az egyes népközösségek közt, kiemelve a magyar kisebbségeket, mint amelyeknél az állammal szembeni törekvések teljesen jogosultak, szemben a magyarországi németekkel, akiknél nem.⁵²

A szerkesztői megjegyzés elutasítja, hogy a népközösségi eszmének egyetemes érvényessége lenne, egyedül azt méltányolja az egész cikkből, ami tulajdonképpen az eredeti gondolat revíziós célú megkozmetikázása, és leszögezi: „A magyar történelmi nemzettudat éppen nem oly egyedülálló és elavult”, mint egyesek ezt állítják.⁵³ Ez a magyar nemzeteszmény direkt konfrontálása a népközösségi gondolattal.

1934-ben Szekfű egy tanulmányt szentelt a völkisch kérdésnek. Elsősorban azt kárhóztatja magyarországi hirdetőinél, hogy idegen körülményeknek, helyzetnek megfelelő elképzelést akarnak átvenni: „... az egész gondolatszerkezet a mai németiség testére van szabva, és gyakorlati alkalmazásában annak erősödését, felemelkedését szolgálja.”⁵⁴

Ottlik László összekapcsolja a franciás nemzetállami elv és a német népi-ség-nacionalizmus, etnikai elv kritikáját. A német felfogást így jellemzi: „... a nemzetiség a vérségi leszármazás misztikus terméke, mely idegen vérbe át nem iktatható. Ebben az esetben a nemzetiséghez nem azért kell ragaszkodni, mert az magasabb rendű, mint egy másik nép nemzetisége, hanem azért, mert ez az egyetlen, amely az illető egyénnek erkölcsi háttérül szolgálhat.”⁵⁵ Ezt az ideológiát nevezi ő „nemzeti determinizmusnak”, szembeállítva vele a „nemzeti indeterminizmust”, a magyar felfogást. Ottlik elsősorban a környező államok nemzetiségi politikájával polemizál, de ideológiailag már frontot váltott: elsősorban nem a francia forradalom demokratikus, liberális nemzetfelfogását kifogásolja, hanem a német jellegűnek elismert nemzeti determinizmust. Ezt a felfogást teszi felelőssé a magyar kisebbségek szerinte megváltoztathatatlanul rossz helyzetéért. A nemzeti determinizmus elvéből ugyanis következne, „hogy ott minden más népfaj ivadékainak gyógyíthatatlanul alárendelt helóta helyzetbe kell kerülniük, amelyből nincs menekülés”.⁵⁶ A völkisch szemlélet elutasításának ez a párosulása a revíziós sérelmi szemlélettel és a régi magyar nemzetiségi politika igazolásával mutatja, hogy a náci német ideológiai hatással való szembefordulás nem egy demokratikus nacionalizmus talajáról történik meg, hanem a régi, hagyományos szemlélet elvei és eszményei szolgálnak fedezékül a rombolónak tartott új eszmékkel szemben. A völkisch ideológia elleni védekezés a hagyományos szemlélet konzerválódását váltotta ki. Ottlik például így ír: „A »politikai nemzet«, a történeti nemzetiség és a nemzeti indeterminizmus elméletének relatív helyességét igazolta az a tény, hogy különböző népfajok gyermekei e teória alapján kooperálni és boldogulni tudtak. Ellenkezőleg a nemzeti determinizmus elméletéből kényszerűen fakad a faji kizárólagosság és a nemzeti imperializmus, amely végeredményben egy nemzeti szocializmusra, a nemzeti- és államközi együtt-

⁵² Török Árpád: A népközösségi eszme problematikája. XXVI. 201—10.

⁵³ I. h. 201.

⁵⁴ Szekfű Gyula: Népi-ség, nemzet és állam. XXII. 7.

⁵⁵ Ottlik László: A kisebbségi kérdés tegnap és ma. XXVII. 112.

⁵⁶ I. h. 114.

működés teljes lehetetlenülésére és az örök, kényszerű és általános háborúra vezet.”⁵⁷ A politikai nemzet, a nemzeti indeterminizmus és a történelmi nemzetiség elvei a magyar nacionalista szemlélet jellegzetes vonásai Ottlik szerint. A náci felfogás elutasítása tehát nemcsak hogy konzervatív alapról történik, de egyben korlátozott is ez az elutasítás, csak „nemzeti” vonatkozásokban száll vele szembe.

A náci német szemlélettel szemben Gogolák elsősorban a nagymagyar gondolatot, a magyar történelmi folytonosságot, a szentistváni koncepció önálló jellegét domborítja ki. „A magyarság történelmi helyzete, alkata egész más igényeket is támaszt, mint a népiség gondolata.”⁵⁸ A völksisch gondolkodással a Deutschungartum gondolatát, Bleyer örökségét, a történelmi magyar államot mint a magyarság és németiség egyetértését szegezi szembe.

Bár Gogolák cikkében is jelentős szerepet játszik a Bethlen-féle irányzat mérsékelt náci-ellenessége és a hazai szélsőjobboddallal való szembenállása, a gondolati síkon itt is elsősorban a revízió, a konzervatív nemzeteszmény ütközik a völksisch eszmékkel. Szekfűnél is ez áll középpontban. Belpolitikai hatásában a népiség gondolatának még kiemeli a pozitívnak tartott oldalait. „Nemzeti fejlődésünkben nagy tovahaladást jelentene, ha a népiség értelme szerint sikerülne széthúzó, egymást nem is ismerő társadalmi osztályaink között szervezett egységet teremteni.”⁵⁹ Új középosztály, új elit kialakítása szempontjából pozitívnak tartaná a hatást, „... inkább csak látszateredmények várhatók a leszakadt magyarság, a »külföldi magyarok« dolgában.”⁶⁰ Elsősorban azért, mert nincs meg a hatalmunk rá, hogy a magyar népiség tiszteletbentartását a szomszéd-államokra kényszerítsük. Azért utasítja el a népiség gondolatát, mert nem tartja összeegyeztethetőnek a magyar államgondolattal. A népállam elmélete — ahogy egy későbbi cikkében írja — „diametrális ellentétét képezi a történelmi Magyarország népeket egybefoglaló gondolatának”.⁶¹ Élesen bírálja Asztalos Miklós nemzetiségétörténetét, amely a népiség gondolatától ihletve a nemzetiségek teljes asszimilációját kéri számon a kiegyezési kortól és a többnemzetiségű államot életképtelennek tartja. „Így tehát, ha jól értjük a szerzőt, csak a történelmi igazság valósult meg, amikor Ausztria és Magyarország »feltartóztatlanul nemzetiségi területekre robbant szét«. Tegyük hozzá: a történelmi igazság beteljesült, mi is szabadon ápolhatjuk immár függetlenségünket és önálló népiségünket, még csak az hiányzik, hogy Trianon napján gyászistentisztelet helyett Tedeumot tartsunk.”⁶² Mit szegez szembe Szekfű a népiség gondolatával? „Nemzeti jövőnkre súlyosabb tévedés el sem képzelhető, mint azt hinni, hogy elegek vagyunk államunk számára, hogy a magyar államban nem kell más lakos, mint a magyar néphez tartozó, s hogy több nemzetiségnek együttélése egy államban nemcsak lehetetlen, de egyúttal erkölcsi hiba, nem kívánatos jelenség is... hogyan képzelel el Szent István birodalmának, az ezeréves Magyarországnak jövőjét, ha több népnek egy államban lakását monstruózus dolognak tartja?”⁶³ Ez a revízió eszménye, a hagyományos magyar nemzeteszmény. Ugyanez az elismerve elutasítás figyelhető meg Szekfű későbbi írásaiban. Bajza Józsefről ír

⁵⁷ I. h. 115.

⁵⁸ Gogolák Lajos: Történetünk német népi szemléletben. XXVIII. 227.

⁵⁹ Szekfű Gyula: Népiség, nemzet és állam. XXII. 8—9.

⁶⁰ I. h. 9.

⁶¹ Szekfű Gyula: Politikai érzékünk társadalmi alapjairól. XXVI. 238.

⁶² Szekfű Gyula: Népiség, nemzet és állam. XXII. 11.

⁶³ I. h. 12.

megemlékezést, s ezt az alkalmat használja fel, hogy az idegen (német) eredetű népi elv szükségtelességét bizonyítsa. Belső reformok vonatkozásában a konzervatív reformerséggel azonosítja. „Amit ma idegenből fordított népközösség, magyar sorsközösség, néptárs és egyéb kifejezésekkel követelnek, az a századforduló óta minden oly jobb magyarnak állandó gondolata volt, aki nem kötötte le magát valamely pártszervezethez s így a napi változásoktól függetlenül követelhetette az alulmaradt népi osztályok felemelkedését . . .”⁶⁴ Politikai tartalmára ennek az iránynak a politikamentesség hangoztatása utal: ez egyformán elzárja előle a tájékozódást jobbfelé, a náci szociális demagógia irányában, de balfelé is, a valóban népi mozzalmak felé.

Bár a népi elvet mi is, úgymond, másoktól függetlenül magunkévá tettük, nem esünk abba a hibába, hogy ennek jelentőségét eltúloznánk. „A népi elv éppoly kevésbé általános gyógyszer, mint a nemzetállami elv sem bizonyult annak . . . valóban nagy hűtlenség lenne magyarságunkhoz, ha a mi saját államrezonunkról megfélemlenünk és az ősi magyar érdek folytonosságát megszakítva, lemondanánk a szentistváni állameszínéről, mely szerencsés egyesülése a történeti és mai modern kívánalmaknak.”⁶⁵ Ezt alátámasztandó emlékeztet a nem magyar értelmű népi elv veszélyeire: „ . . . a német népi elv, egy világbirodalom katonai, gazdasági, és propagandisztikus erejével maga mögött, nem elégedhetett meg azzal, hogy saját néptörédekeinek igazságot szolgáltatson, eszmei tartalma széles körben óhajt aktiválódni és más népek viszonyaiba is rendezőleg benyúlni . . .”⁶⁶ Nemkülönben a középkori magyar „kisebbségi politika” kérdésének újbóli felvetése is bizonyos frontfordulásra utal: míg korábban azt akarta kimutatni, hogy a XIX. század magyar felfogása a nemzetiségi kérdésben nem volt par excellence magyar, most a történészek »különös módon ma is demokrata« köztársaságának ítéleteire hivatkozva az ellen tiltakozik, hogy a középkorban is felfedezni véljék a „korszerű erőszak jeleit”.⁶⁷ A magyar türelmességet, a helyreállítandó soknemzetiségű Nagy-Magyarország „ideáltípusát” rajzolja. Az asszimiláció nélküli magyar szupremáciát tagadó „népi” kizárólagosság ellen tiltakozik. „A középkori autonómia-gondolat, amely lényegesen különbözött a liberális-demokrata világ önkormányzatától, valamint a nemzeti szocializmus népcsoport fogalmától . . . ez az autonómia gondolat és annak megvalósítása a magyar politikai génusz teremtménye volt, s annak köszönhetette létét, aminthogy ugyancsak a magyarság génuszának köszönheték évszázados nyugalmas emberies életüket mindazok a népek is, amelyek mint állami kisebbségek ezt a berendezést a magyar határon belül élvezhették.”⁶⁸ Ha az eddigiekben azt a szembenállást láttuk, amelyet Szekfű a népi elv külpolitikai alkalmazása, a revíziós törekvések során való felhasználása ellen kifejtett, akkor az 1940-es nyilas nemzetiségi törvényjavaslat ellen írott tanulmányában ugyanennek az elvnek belpolitikai alkalmazása elleni harcát figyelhetjük meg. Itt is az ellen tiltakozik, hogy a népi elvnek megfelelően egy olyan magyar nacionalizmus alakuljon ki, amely csak a magyar etnikumúak, nyelvűek közösségére vonatkoztatja magát. A törvényjavaslattal azért áll szemben, mert az szerinte a hazai kisebbségeknek kivételes helyzetet biztosít, és csak a magyarságnak nem, mert az az asszimiláció

⁶⁴ Szekfű Gyula: A népi elv két arca. XXXV. 6—7.

⁶⁵ I. h. 11—2.

⁶⁶ I. h. 10. Ld. még Joó Tibor: Szekfű Gyula új könyve. XLIII. 1—9.

⁶⁷ Szekfű Gyula: Még egyszer középkori kisebbségeinkről. XXXIX. 169—171.

⁶⁸ Szekfű Gyula: Népek egymás közt a középkorban. XLI. 231—2.

megakadályozásának ürügyével a disszimilációt segíti elő. Korábbi írásai alapján tudjuk, bár itt nem beszél arról, hogy az egykori német nemzetiségű asszimiláltakat félti, illetve attól tart, hogy ezek elidegenedése az általuk kézben tartott fontos funkciók német birodalmi befolyás alá kerülésére vezet.⁶⁹ Nem nehéz fel-fedezni, hogy itt egy olyan magyar nacionalizmus ellen tiltakozik, amely bár nem tér le a revíziós állásponttól, szigorúan megállna a magyar etnikus határoknál, és respektálná a nemzetiségek „népiségét”, különállását. Magyar nacionalizmus és magyar etnikum azonosítása kiváltja ellenkezését.

Ennek a szemléletnek a jegyében foglalkozik a Magyar Szemle igen nagy szeretettel a deutschungar gondolattal. Bleyer Jakabot emlegetik a deutschungar típusaként.⁷⁰ Szekfű kelt ennek a fogalomnak a védelmére, szembeszállva a népi-vérségi leszármazás eszményével: „Hazai kisebbségeinket ez a történeti együttérzése az államnemzettel évszázados valóság volt, mely hatalmas egységbe foglalta a Kárpátok alján lakó népeket, bármennyire tagadják is ezt utólag azoknak mai leszármazói.”⁷¹ Schittenhelm Ede neve Szekfű cikke nyomán aztán szimbólummá vált, a magyar konzervativizmus szimbólumává a szélsőjobboldallal szemben.

Moravék Endre szinte a magyarországi nemzetiségek ideáltípusát látja a régi magyarországi németekben — kivéve természetesen a szászokat — azért, mert bennük a két nemzettudat — a magyar és az anyanyelvi, harmóniába olvadt.⁷² 1940-ben a folyóirat külön cikket szentel a Deutschungar fogalomnak, hangsúlyozottan polemizálva azokkal, akik úgymond politikai okokból vitatják e fogalom létjogosultságát.⁷³ A célzás nagyon is nyilvánvaló. A már sokszor idézett jelenségekkel találkozunk itt is: a feltűnő rezisztenciát mutató konzervatív gondolat jegyében áll szemben a Magyar Szemle a náciizmussal, a szélső-jobboldallal, amely a 30-as évek folyamán „jobbról előzte” a magyar konzervatív reakciót.

Ahogy a Magyar Szemle saját felfogását szembeállítja a francia liberális nemzetállami és a német völkisch szemlélettel (az európai nacionalizmusnak hagyományos felosztását alkalmazva), ebben az oppozícióban kijelöli egyben, hogy melyek a fő szerkezeti vonalai a saját nacionalizmusának. Nem nehéz felismerni ebben a vázlatban a magyar nacionalizmus uralmi igényét, a többnemzetiségű államban megvalósuló magyar szupremácia gondolatát, a kiegyezési kor „egy politikai nemzet” elvét. A Magyar Szemle a politikai uralom feltételeinek vélt biztosítása kedvéért szembeszáll az asszimilációval, a nyelvnemzeti elképzelésekkel. Ez az uralmi igény jelzi a világos, közvetlen folytonosságot a kiegyezési kor uralkodó nacionalista felfogása és az ellenforradalmi stabilizáció revíziós eszmevilága között.

IV.

Erre a folytonosságra utalnak Ottlik László revíziós „utópiái” is: Új Hungaria és Pax Hungarica — a helyreállítandó integer Magyarország tervei.

Új Hungaria 1928-ban jelent meg. Bizonyos autonómiákat lát szükségesnek az újraegyesítésnél. Miért kell egyáltalán autonómiákat adni a nemzetisé-

⁶⁹ Szekfű Gyula: A legújabb nemzetiségi törvényjavaslat. XXXIX. 9—10.

⁷⁰ Bleyer Jakab: A magyar és német viszony. V. 114—124.

⁷¹ Szekfű Gyula: Schittenhelm Ede. XXX. 223.

⁷² Moravék Endre: A német kisebbségek az utódállamokban. XXVII. 15.

⁷³ König Antal: Deutschungar. XXXVIII. 239—240.

geknek, miért nem lehet a régi formájában visszaállítani Magyarországot? Erre a kérdésre egy évvel később, 1929-ben válaszol. Érvelését a következőképpen foglalja össze: „Nincsen tehát arról azó, hogy Magyarország valaminő »koncessziókat« tegyen akkor, amidőn az új Hungária eszméjét magáévá teszi és teljesen félreérti gondolatmenetünket az, aki azt hiszi, hogy valamiféle új »nemzetiségi« vagy »kisebbségi« politikát hirdetünk... nemcsak a régi magyar határok realitások, hanem bizonyos mértékű realitások ma már, bármilyen szomorú, a trianoni határok is. A megszállt területekkel, mint politikai egységekkel kell számolnia mindenkinek, aki Hungária egységének visszaállítását kívánja... Az autonómia elismerése tehát nem tartozik az elképzelt tárgyalás anyagához, hanem annak alapja.”⁷⁴ Vagyis csak Trianon bekövetkezte, a körülmények kényszere az, amely szükségessé teszi, hogy Új Hungária autonómia területek föderáció-szerűsége legyen.

Új Hungária terve abból indul ki, amiből szinte valamennyi revíziós elképzelés, hogy mechanikus egyenlőséget az egyes nemzetiségeknek még a helyreállított Magyarországon sem lehet biztosítani. A horvátság számára a szinte teljes állami függetlenséget látja garantálhatónak. Horvátország különben is sajátos helyet foglal el, s úgy látszik, bizonyos fokig már leírták, mint teljes veszteséget a revíziós gondolkodók. Erdély vonatkozásában a bethleni koncepcióként ismeretes független Erdély tervét veti fel, azaz a három erdélyi nemzet, a magyarok, románok és szászok feladatául tűzi ki, hogy „megteremtésük a független Transylvaniát, az ősi három nemzet-szerkezetnek új, korszerű tartalmat adva”.⁷⁵ A szöveg homályos, hiszen kifejezetten az ősi Hungária újralkotásáról beszél, márpedig az integer Magyarország fogalma mindig is magában foglalta Erdélyt is. Az értelmi összefüggés szerint Transylvania nem teljesen független lenne, a szöveg mást mond. A ruszinoknak a békeszerződések által megadott autonómia tényleges megvalósítását helyezi kilátásba. A szlovákok vonatkozásában talán még az erdélyi példánál is homályosabb Ottlik. Arról elmélkedik, hogy a kis lélekszámú szlovákok nem hajlandók lemondani Szlovenszko egy darabjáról sem, de rá is szorulnak a politikailag érettebb magyarság nevelő tevékenységére. Másrészt a magyarság nem ismerheti el kizárólagos szlovák területnek a magyar kisebbségek által is lakott területet — de nem körvonalazza, hogy egész Szlovákiáról van szó (a később mondottak ezt sugallják) vagy csak Dél-Szlovákiáról. Végeredményben „ha a terület egysége tót részről *conditio sine qua non*-ként állíthatnák fel, akkor olyanféle megoldásra volna szükség, mint a Délafrikai Unióban, ahol a két uralkodó nyelv: a holland és az angol egyenjogúságot élvez.”⁷⁶ Ezek szerint nyelvi autonómiára gondol. De egy korábbi írása, amely csak a szlovák problematikával foglalkozik, és amely az Új Hungária elképzelés első vázlatának tekinthető, egész más megoldást javasol. Szlovákiát a helyreállítandó integer Magyarországba mint „dominiumot” akarja felvenni: „A dominium ugyanis nem egyéb, mint a nemzetnek egy különszakadt része által alkotott szövetséges állam.”⁷⁷ Ez az elképzelés egyfelől egy tágabb körű autonómiát jelentene, másfelől szűkebbet, hiszen kifejezetten a szlovákok nemzeti önállóságát vonja kétségbe.

A megteremtendő politikai egység a *Natio Hungarica*/Hungária. A mesterkéltné latinizálás nem véletlen. Ottlik maga is a régi rendi patriotizmussal rokonítja

⁷⁴ *Ottlik László*: „Új Hungária” és „Keleti Svájce”. VII. 120—1.

⁷⁵ *Ottlik László*: Új Hungária felé. IV. 9.

⁷⁶ I. h. 7.

⁷⁷ *Ottlik László*: Magyar nemzet — cseh birodalom. II. 119.

a maga neopatriotizmusát. A középkornak ez az idealizálása, amennyire általános is a kor konzervatív és reakciós gondolkodásában, az egész szellemtörténeti irányban, mégis speciális értelmet nyer a magyar nacionalista eszmény vonatkozásában. A magyar nacionalizmus ill. patriotizmus legitim gyökereit a feudalizmus korában találja meg. „... a magyarországi nemzet a territoriális történeti egységnek a feudalizmusban gyökerező arisztokratikus, de liberális szellemű elvét képviseli. Nagy tévedés összekeverni a nemzeti eszmét a nemzetiségi eszmével: az előbbi a rendi világban gyökerezik és territoriális-történeti összetartozás az alapja — az utóbbi a polgári demokrácia szülötte és kulturális közösség az alapja.” Mivel pedig a nemzetiségi elv illegitim módon alkalmazódott a politikai rendezés területén, „... a territoriális gondolatnak újból jogához kell jutnia s azoké a nemzeteké a jövő, amelyek a középkorban gyökerezvén a territoriális gondolatnak természetes hordozói.”⁷⁸

Persze e gondolatokat bizonyos naiv illúziók is befolyásolhatták — talán éppen ezért volt Új Hungária utópiájának föderációs formájú megfogalmazása jelentős. 1934-ben Keresztury egy olyan cikkben idézi Új Hungáriát, amely a kisebbségi kérdésben a hagyományostól erősen eltérő gondolatoknak ad hangot. Az erdélyi kisebbség fejlődésének rokonszenves ismertetése után — ez egy olyan fejlődés volt, amely elvezetett azoktól az ideáloktól, amelyek Új Hungária lényegét adták — így ír: „Erdély magyarsága mondta ki ismét, most már a nemzeti tragédia mélységeiből s egy elméleti pacifizmus illúziói nélkül azt, hogy a Dunamedence újjáépítése nem képzelhető el a nyugati állameszmék jegyében. Erdély tudatosította bennünk véglegesen a többenpú állam rendkívüli jelentőségét a kelet-európai térben... Az erdélyi előkészítés és példa nélkül sokkal nehezebben jutottunk volna el mi fiatalok az Új Hungáriához.”⁷⁹

Kétértelműségek, egymásnak ellentmondó gondolatok és végül a naiv illuzionizmus — ezek az Új Hungária-eszme kísérői. Azon túl, hogy ez a gondolat a régi magyar nacionalizmus szerves folytatása, látni kell a kétértelműségek és a bizonytalan konturok alapját is. Új Hungária minden konzervativizmusa mellett egy átmeneti, efemer jelenség. Annak a szituációnak a terméke, amikor a magyar nacionalizmus még a vereség, az összeomlás és a forradalmak okozta sokk hatása alatt állt. Újrafogalmazási törekvések és illúziók jellemzik szükségszerűen ezt a kort. A valósággal összeütközött nacionalizmus kísérlete Új Hungária, hogy elfogadható magyarázatot adjon azokra a tényekre, amelyek elméletével össze nem férnek, hogy olyan elvi konstrukciót építsen fel, amely a csődöt mondott réginnél jobban képes a világgal „fedésbe” kerülni. A magyar konzervatív nacionalizmusnak ez a szellemileg válságos periódusa (amely politikailag a stabilitással esett egybe) nem tartott sokáig. A 30-as években a nemzeteszemély, a revíziós „utópia” olyan megfogalmazásaival találkozunk, amelyek strukturáikban sokkal konzervatívabbak, a régihez jobban kapcsolódnak.

1934-ben Ottlik újrafogalmazta elképzeléseit Pax Hungarica címen. Bár nem hangsúlyozza a változást, az új cím nem véletlen. A nemzeti eszmény magyarázatában hangsúlyeltolódás figyelhető meg. Az egyaránt egyoldalú francia és német felfogásokkal szemben állónak tételezi a magyar felfogást. Az idegen felfogások konfliktusra, harcra vezetnek — e területnek csak a magyar eszmény felel meg. „A helyes megoldás szerintünk az, hogy vissza kell térni a régi magyar civilizáció, a Pax Hungarica két alapeszméjéhez: az egyik a tér primatusának

⁷⁸ I. h. 121.

⁷⁹ Keresztury Dezső: Az ifjúság Erdélyszemlélete. XXII. 280—1.

eszméje, amely arra utal, hogy az egy geoökonómiai térhez tartozó népek sorsközösségének elemi tényéből kell kiindulni, abból, hogy ezek a népek szükségképp összetartoznak, mert egymásra vannak utalva; a másik az összetartozó népek egyenlő szabadságának eszméje, az ősi magyar jogeszmé: *una eademque libertas.*⁸⁰ Itt nem a Pax Hungaricat alkotó, elég homályosan megfogalmazott gondolatokon van a hangsúly. Ezek az integer Magyarország helyreállításának programját jelentik. Számunkra most az az érdekes, hogy már nem az egyes különálló nemzetiségeket egybefogó Hungáriáról beszél, hanem az e térségben érvényesülő magyar civilizációs eszméről. Ilyen formában kifejtve a magyar nacionalizmus már nem szorul mesterkélt federációs tervek segédeszközére. A magyar civilizációs eszmekör feltételezése azt jelenti a Magyar Szemle társadalomfelfogásában, hogy a történeti Magyarországnak e szerint az eszme szerint kell újra egységessé lennie, s ennek az eszmének az értelmében a magyarság feltétlenül fölényben van a szomszédos népekkel szemben: nem azért, mert valamilyen közös öntudat, patriotizmus kimunkálója, hanem mert ennek a területnek az egyesítését csak a magyar nacionalizmus képes elvégezni. Az egyesítő magyar eszme, magyar ideál hangsúlyozása nem a szomszéd népek egymáshoz való közelállását, lényegi azonosságát helyezi előtérbe, hanem a magyarság (itt persze a konzervatív reakciós magyar nacionalizmusban sosem az integrális nacionalizmus értelmében felfogott nemzeti tömegekről, hanem mindig is a „vezető” rétegekről van szó) uralmát, irányítását, vezetését.

Bizonyára nem véletlen, hogy az elképzelésnek még a neve, a szimbolikája is az uralom, vezetés asszociációit idézi (*Pax Hungarica — Pax Romana, Pax Britannica*).

Pax Hungarica, mint magyar civilizációs eszme, sokkal hívebben fejezi ki a magyar szupremácia igényét, mint a nemzetiségek egységeként felfogott Hungária. *Pax Hungarica —* vagy a vele sokszor azonosuló „magyar szabadság-eszme”, az „*una eademque libertas*” — a nacionalista ideál, eszmény újabb megjelenési formája. Ottlik *Pax Hungarica* legitim megjelenési formájaként értelmezi az 1868-as nemzetiségi törvényt. A *Pax Hungarica* „... a Kárpátok medencéjének, mint természetes életegységnek egyetlen politikai keretbe való foglalása s ennek a területi impériumnak a magyar szabadság-eszmével való kitöltése: ez a magyar állameszme, nem pedig egy népnek uralma más népek felett.”⁸¹ Az „egy népnek más nép feletti uralma” itt mindenesetre meglehetősen homályosan értelmeztetik, hiszen e területi impérium lakosságát a következők szerint foglalja egy politikai nemzetbe: „... ez a magyar civilizáció eszméjében egybeforrott s egy »szabad«, formájában monarchikus, de szellemében republikánus alkotmány keretei között élő kárpátalji őslakosság.”⁸²

Új Hungária tétova federalizálási elképzelései helyébe tehát az „egy politikai nemzet” elvének egy direktbb megfogalmazása lépett. Ha egybevetjük azt, hogy a *Pax Hungarica* a magyar civilizációs eszmét, tehát a magyar szupremácia eszményét helyezi előtérbe Új Hungária federalista kísérleteivel szemben, azzal, hogy ugyanebben az időben a kiegyezési kor nacionalizmusával szembeni elhatárolódás igénye is gyengül, akkor e formaváltozásban egy konzervatív irányú megszilárdulás tendenciáját fedezhetjük fel.

⁸⁰ Ottlik László: *Pax Hungarica*. XXII. 297.

⁸¹ I. h. 291.

⁸² I. h. 294.

Fontos hangsúlyozni, hogy az Új Hungaria gondolat helyett ilyen, az uralmi igényt és az „egy politikai nemzet” elvében mindig is benne lévő fensőbb-ségtudatot sugárzó koncepció nem Ottlik egyéni, elszigetelt szellemi fejlődésének az eredménye. A 30-as évek teoretikus igényű írásaiban sűrűn bukkanunk hasonló jellegű gondolatokra. Szabadságszeretetet és arisztokratizmus mellett Trócsányi György így jellemzi a magyar nemzetet 1938-ban: „A nemzet eszméje szorosabban függ össze az országgal, mint az állammal. Ezért türelmesebb, különbösebb, hajlékonyabb az állam területén élő más népekkel szemben. Ezért alkalmas lehet, ha tartalmában korszerűen gazdagodik, anélkül természetesen, hogy önmaga legsajátabb életelveit feladná, több népet magában foglaló állam vezetésére. Az uralmi igény, az országglás igénye ma is kiérzik belőle.”⁸³ Az idézet önmagáért beszél.

Még a hivatalos irányvonallal kicsit ellenzéki álláspont kiindulópontja is ez a szupremációs felfogás. Pongrácz Kálmán a dunai államok gazdasági együttműködésének lehetőségeit taglalja. Eddig ezeket a lehetőségeket elszalasztottuk: „Trianon politikai hatásait ugyanis némiképpen ellensúlyozni lehetett volna gazdasági jelentőségünk és befolyásunk növelésével.”⁸⁴ A dolog lényegét azonban ő is bizonyos magyar felsőbbiség, uralmi gondolat kidolgozásában látja: „Magyarország központi fekvésénél, történeti múltjánál, félig ipari, félig mezőgazdasági jellegénél valamint — a románokat leszámítva — legnagyobb számú népességénél fogva egyenesen predestinálva van arra, hogy a dunai tér újjárendezésének gondját, tervét és kezdeményezését kezébe vegye.”⁸⁵ A magyarságnak itt — ha nem is pont úgy, ahogy a hivatalos külpolitika elképzelte — vezetési küldetése van.

Ezekre a nyíltabb és a múlthoz képest kevesebb változást mutató uralmi és vezetési igényekre támaszkodnak Rónai Andrásnak az írásai, amelyek lényegében a visszaszerzett területeken követendő nemzetiségi politikát körvonalazzák és indokolják. Az első 1936-os írás a közismert földrajzi jellegű érvelés felhasználásával még csak azt bizonyítja, hogy a „Magyar Medencében” egységes állam kell „faji, származási, felekezeti különbség nélkül”.⁸⁶ 1937-es írásában már a Monarchia példájára hivatkozik, amelyet „nem formális papiros-igazságot, hanem az emberi méltányosságot kereső elbánás” jellemezte.⁸⁷ Úgy képzei el Közép-Európa (Magyarország) újjáépítését ennek megfelelően, hogy abban nem minden nemzetnek jutna egyenlő hely: ki kell egyezni s fel kell építeni az egyenlő jogok és közös érdekek alapján az erők és hatalom új hierarchiáját, melyben minden csoport megkapja méltányos helyét, és szerepét szabadon gyakorolva illeszkedhetik bele az életműködésükben egymásrautalt népcsoportok szervezétébe.”⁸⁸ Jellegzetes konzervatív eszme a „mechanikus” egyenlőség tagadása. Természetes, hogy a hatalom hierarchiájának igényét magyar részről felvető Rónai ennek a hierarchiának csúcsára a magyar nemzetet állítaná. Mit rejt a méltányos hely és szerep az egyes népek számára? Rónai szerint kétségen felül áll, „hogy az életkörülmények nagy változatossága s a ki nem küszöbölhető kvalitatív különbségek a teljesen matematikus egyenjogusítást és a népi aránnyal

⁸³ Trócsányi György: A magyar lét értelméről. XXXIII. 207.

⁸⁴ Pongrácz Kálmán: A dunai államok gazdasági kapcsolatai. XXIX. 132.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Rónai András: Államterület és népesség. XXVIII. 119.

⁸⁷ Rónai András: A nemzetiségi kérdés területi megoldásai. 202.

⁸⁸ I. h. 201.

minden téren egyező szereposztást lehetetlenné teszik.⁸⁹ Vagyis ez azt jelenti, hogy az egyenlő jogok alapján felépülő új rendezésben egyesek mégis „egyenlőbbek” lesznek. A nemzetiségek feletti tartós gyámkodás igénye Rónainál naiv természetességgel fogalmazódik meg: „... ezek a különbségek teljesen el nem tüntethetők, sőt fennállásuk bizonyos mértékben természetes rend lehet.”⁹⁰

Joó Tibor 1939 végén hosszasan elemzi Széchenyi egyik kiadatlan írását és azt mintegy az Új Hungaria (Pax Hungarica) előképeként értelmezi: „Hunnia egységes állam, melynek ugyan egyszerűség okából a magyar a hivatalos nyelve, de nem a nyelv, inkább a magyar nemzetiség lényege, a szabadság fogja egybe. A nem-magyar népek teljes szabadságban élhetik népiségüket, használhatják nyelvüket: beolvasztani a magyar nem akarja őket...” A Széchenyié a valódi szentistváni gondolat a soknyelvű és sokszokású birodalomról... E sokféle, soknyelvű népeket ábrándjában „valami egyeztető nemzeti kapocs” tartja össze, majd arról ír, hogy „ha minket közös erő s közös erény egy nemzeti testbe szorítand”. A nemzet tagja tehát lehetnek különféle népiségűek és nyelvek. A nemzet nem nyelv és nép: „közös erény”. Ez a gondolat átsuhan a „Hunnia” lapjain s az ősi magyar nemzetfogalom és a tiszta nemzeteszmé fényét idézi a „tüzes csatérre, rothadozó testté alacsonyodott” Hunnia felett...⁹¹ Nem az a számunkra érdekes, hogy Joó jogosan vagy jogtalanul hivatkozik Széchenyire — elvégre az a nacionalizmus, amelyik részben tudatosan is a régi, rendi gyökerű magyar nacionalizmus hagyományait viszi tovább, bizonyára található sok közös vonást a reformkor és Széchenyi nacionalizmusával is. Széchenyi idézése úgy történik, hogy szinte változatlan formában ismétli Joó 1939-ben, már a háború idején a Pax Hungarica 1934-es eszméit. A magyar nemzetiség lényegének a szabadságot tekinti, ami ugyan lehet a totális fasiszta törekvéseknek való ellenszegülés, de pontosan nemzeti tekintetben a valóságidegen konzervativizmus továbbélése ekkor, az elnémult autonómiaígéreték idején.

A revíziós nacionalizmustól elszakadni nem tudó szemléletet mutatja Gogolák Lajosnak 1943-as írása. Ha torzán is, de rámutat néhány igaz oldalára a nemzetek közötti viszonyra: így például végre leírja, hogy „új államgondolataik birtokában az új államnemzetek nem ismerik el az Új Hungária hierarchiáját”,⁹² rámutat arra is, hogy a magyarországi közvélemény a szentistváni gondolatot 1914 állapotaival azonosítja⁹³, de végül a megoldást az 1868-as törvényhez való visszatérésben látja — egy olyan törvényhez, amely liberalizmusa mellett is a magyar nacionalizmus jellegzetes alkotása volt. Gogolák éppen úgy akarja elfogadtatni az 1868-as törvényhez való visszatérést, hogy arra hivatkozik: az kifejezi az egyéni szabadságnak azt az elvét, amelynek a világ manapság (1943!) úgyis nagyon szűkében van.⁹⁴ Emögött végeredményben az a helyzet húzódik meg, hogy a konzervatív-reakciós magyar nacionalizmus egy helyben topogva, sőt jobbra tolódva is, az általános politikai helyzetnek radikális jobbra-tolódásával, a totális fasiszta irányzatok ideiglenes győzelmével viszonylag „balra” tolódott — és Gogolák ezt felismerte vagy legalább érezte. De mindez

⁸⁹ Rónai András: A nemzeti kérdés nem-területi megoldásai. XXXIII. 308—9.

⁹⁰ I. h. 309.

⁹¹ Joó Tibor: Hunnia. XXXVII. 265.

⁹² Gogolák Lajos: Középeurópa népei. XLV. 243.

⁹³ Uo.

⁹⁴ I. h. 245.

nem jelentett strukturális átalakulást a konzervatív-reakciós nacionalizmus ideológiájában és nem jelentette azoknak a nacionalista eszményeknek a feladását, amelyek a revízióhoz kapcsolódtak, annak belső világát alkották.

V.

Azoknak az oppozícióknak mentén, amelyeket a Magyar Szemle eszmevilága maga jelölt ki, eddig viszonylag egyértelműen sikerült meghatározni ennek az eszmevilágnak a helyét, álláspontját. A Magyar Szemlének egyik legjellegzetesebb és eddig figyelembe nem vett jellemvonása volt a magyar kisebbségek helyzetének rendszeres figyelemmel kísérése. Büszkén hivatkozott a folyóirat arra, hogy a „Csonka hazában” az egyetlen, amely rendszeresen figyelemmel kíséri a kisebbségek sorsát.

A kisebbségi problematika érdekessége az, hogy éppen itt vehetjük észre a konzervatív-reakciós nacionalizmusnak a leggyengébb, legkevésbé egyértelmű pontjait. Az a következetes, hagyományos területi beállítottságú nacionalizmus, amelyet az Új Hungária eszménye reprezentált, és amely tagadhatatlanul uralta a revíziós eszme kör túlnyomó részét a magyar kisebbségek kérdésében elveszti egyértelműségét, bizonytalanná és ingadozóvá válik, „idegen” nacionalizmusok hatását mutatja.

Mi ennek az oka? Egyfelől a magyar külpolitika a 30-as években a szomszédállamokkal való tárgyalások során a kisebbségi kérdést helyezte előtérbe, e téren törekedett kompromisszumokra, ezzel a fegyverrel törekedett szétválasztani a kisantant államokat.⁹⁵ Ez önmagában is azt eredményezhette, hogy e téren érvényesülhetett leginkább a mindennapok racionalitása, amely előtt egyébként a revízió eszménye zárva volt.

A hatás azonban legalábbis nem egyirányú. A kisebbségi problémában magában is ellentmondásosság rejlett. A magyar revíziós célok nem etnikai revíziós célok voltak, tehát alapjukat nem csak, illetve nem elsősorban az etnikai sérelmekre alapozó propaganda képezte. Másrészt viszont a magyar kisebbségek léte felett napirendre térni nem lehetett. A magyar kisebbségek belső fejlődése egy magában is olyan nacionalista eszmét termelt ki, amelyek nem voltak beilleszthetők a hagyományos magyar nacionalizmus szellemiségébe — de amelyeket a Magyar Szemle egyben nem is ignorálhatott.

A Magyar Szemle kisebbségi szakértője a folyóirat megindulásakor Jancsó Benedek volt. Ő írta az első számban azt a cikket, amely megindokolni volt hivatott, hogy miért kíván a Magyar Szemle kitüntetett figyelemmel fordulni a határon túli magyarság sorsa felé. Első pillantásra ebben a megindokolásban a politikai célszerűség hangoztatásán túl semmi érdekes dolog nincs. Miért fontos a kisebbségi magyarság léte? Mert az ő fennmaradásuk (és fennmaradó magyar nacionalizmusuk) a biztosítéka a területi revízióknak — ez Jancsó Benedek közvetlen válasza. „Területi integritásunkat egy ránk nézve kedvezőtlen kimenetelű világtörténelmi változás következtében veszítettük el, és egészen bizonyosnak vélhetjük, hogy csakis egy hasonló, de ránk nézve kedvező kimenetelű újabb világtörténelmi változás következtében nyerhetjük vissza. A jelenlegi körülmények között senki sem tudja megítélni, hogy ez a változás mikor fog bekövet-

⁹⁵ Ld. *Ádám Magda*: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Akadémiai Kiadó, 1968.

kezni. Ez alkalmat, akármikor jöjjön, nem tudjuk területi integritásunk helyreállítására kellően kihasználni, ha magunkat egy okos, előrelátó és céltudatos magyar nemzeti politika követésével arra elő nem készítjük. Ilyen magyar nemzeti politika csak az lehet, amely állandóan szembe előtt tartja a magyar nemzetnek azt az egyharmadát, amely idegen uralom alatt él.⁹⁶ Hivatkozik a propaganda szempontjaira: a nyugat-európai közvélemény fogékonyságára az etnikai elv megsértése iránt: „Az európai közvéleményben lassan ugyan, de mégis fokozatosan erősödik az a meggyőződés, hogy a trianoni békeszerződésnek legnagyobb hibája s ennek következtében legnagyobb igazságtalansága az, hogy Csonka-magyarországnak általában megállapított politikai határa az egész vonalon sehol sem esik össze a magyar nyelvhatárral.”⁹⁷

Ezt tartja szem előtt, amikor a revízió jogosságát általában a magyar kisebbségek elszakításában látja megalapozottnak — ellentétben azzal a már megismert felfogással, amely a magyar kisebbség lététől függetlenül is abszolút jogosnak tekintette a revíziót, és ezt a meggyőződését a régi „egy politikai nemzet” tanának továbbélő formáiból merítette. „A revíziónak pedig anyagi, jogi és erkölcsi alapja az a tény, hogy a trianoni béke jelentékeny magyar többség által lakott területeket szakított el a saját államában élő magyar nemzetétől. Ha egy pár évtized múlva nem lesznek idegen uralom alatt jelentékeny magyar többség által lakott területek, akkor lehetetlen lesz mindenféle revízió.”⁹⁸

Ekkor, 1927-ben, a párizskörnyéki békerendszer vitatlan uralma idején a politikai opportunizmus diktálja azt az érvelést, hogy a kisebbségi kérdésen keresztül folytatott revíziós propaganda nem illethető a békebontás vádjával, és így nem idegeníti el a nagyhatalmakat. Az ilyen indokokkal fellépő magyarság „... nemcsak nem áll ellentétben a párizsi békeszerződésekkel, hanem annak abban a szellemben való végrehajtását jelenti, amelyben a békekötések kisebbségi záradékát és a népszövetségi paktumot megalkották”.⁹⁹ Ez a szemlélet elég egyértelműen meghatározza a kisebbségi kérdésben a Magyar Szemle által követett propaganda-politika irányát. Ennek gerincét a kisebbségeket ért sérelmek hangoztatása kell hogy képezze. A sérelmi szemlélet két vonatkozásban is az igazságra apellál: a párizsi békék jogtalanságaival szemben egy magasabbrendű történelmi igazságra — és a békék kisebbségi kikötéseinek megszegőivel szemben a békék igazságára.

A „sérelmi” szemlélet természetesen passzív. A kisebbségi politika feladata ebben az értelmezésben a magyar nemzeti (ennek itt hangsúlyozott politikai értelme van) pozíciók védelme. Ezek a pozíciók azok, amelyek biztosítanak, hogy a kisebbségi tömegek megmaradnak a hazai revíziós külpolitika támaszaiként és demonstrációs eszközeiként.

A passzivitás értelmét fejti meg egy 1938 végén, már a bécsi döntés után megjelent rövid cikk Szüllő Gézáról. Érdemét a régi magyar nacionalizmus fenntartásában látja: „Történelmi és politikai szerepének jelentősége éppen ez volt: ébrentartani és őrizni a felvidéki magyarságban a magyar folytonosság és közvetlenség tudatát... Tekintete mindig az egészre volt irányozva és sohasem felejtette el a régi Magyarországot; egész lényével ebben gyökerezett és keményen

⁹⁶ Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. I. 52.

⁹⁷ I. h. 54.

⁹⁸ Jancsó Benedek: A Holnap Magyarországa. VI. 214.

⁹⁹ Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. I. 55.

kérlelhetetlenül állott szemben az 1918 utáni politika adottságaival.¹⁰⁰ Nem akart építő politikus lenni, hiszen csehszlovák viszonyok közt „...negativiz-musa volt az igazi építés és magyar szolgálat”.¹⁰¹ „... mely különös következtetés-séggel és körültekintéssel romlasztotta a csehszlovák kormányzat munkáját a Felvidék magyar területein. Minden reálpolitikai magatartás fölött — s most a reálpolitikát abban az értelemben vesszük, ahogy Szüllő Géza élt vele és semmi-képpen sem csehszlovák-aktivista értelemben — ott uralkodott az egyetlen, nagy és igaz eszmény, amely áthatotta ennek a kitarító és hősiessé, bátor és erős férfiúnak az életét: a régi, a nagy Magyarország...”¹⁰²

Természetes velejárója volt minden sérelmi gondolkozásnak a „minél rosszabb, annál jobb” szemlélet. Sziklai Ferenc a csehszlovákiai magyarság jogi helyzetét ismerteti: „... a csehszlovákiai magyarság életfolyamata inkább hasonlítható egy homokszivattyúba vezető bűvópatakhhoz, melyben a forrásból elég bőven fakadó jogerő élettelenül, elszikkadva teng-leng tovább.”¹⁰³ Ha volna is mivel, nem szabad eredményekkel dicsekedni. „A kisebbségek vezetői közül aki bármilyen eredménnyel kérkedni merne ebben a politikai légkörben, amelyben ma Európa úgyszólván minden kisebbsége él, nemzetárulást követne el, hiszen céltáblát mutatna a sovén többségnek ahhoz, hogy hol és mit kell támadnia és lerontania.”¹⁰⁴ Több cikk hajlik arra, hogy az egész kisebbségi kérdést mint abnormalitást kezelje: „... a kisebbség gyógyíthatatlan betegség...”¹⁰⁵ Így aztán semmi fejlődésnek, semmi lehetőségnek a tudomásulvétele nem lehetséges, a kép sötét, amelyen semmi kontúr, alakot vagy variációt észrevenni nem lehet.

Jancsó Benedek olyan elveket is megfogalmaz, amelyek tartalmi konfliktusban vannak az integrális revízió eszméjével. „Kétféle integritás van: területi és faji vagy helyesebben nemzeti. Ez utóbbi azonos a kulturális egységgel. A területet elvették tőlünk, de azt kedvező és szerencsés körülmények között, ha megjön az alkalom, visszaszerezhetjük, mert az nem fog megsemmisülni. A hazát, a hegyeket, völgyeket, a folyók és síkságok mellett az emberek is alkotják, akik benne laknak. Ha a magyarság az idegen uralom elnyomása következtében a területeken részben vagy egészen elvész, akkor el fogjuk veszíteni e területhez való legerősebb jogcímünket is.”¹⁰⁶ Bár Jancsónál a faji és területi integritás közvetlen kapcsolatban áll, és a kettő viszonyában Jancsó tudatosan a területi revízió posztulátumát veszi irányadónak, önmagában azzal, hogy ezt a megkülönböztetést megtette, és a faji integritást, mint (impliciten az államtól független) kulturális közösséget határozta meg, diszharmonikus elemet vitt be szemléletébe. Bár Jancsó megfogalmazása arra mutat, hogy a kisebbségek sorsával való törődés posztulátuma az eszközszerűség mozzanatát is magában foglalja, mégis a faji integritás erős hangoztatása néha átbillenteti álláspontját a faji integritás, tehát az etnikai alapú felfogás felé. „A magyar társadalom csak a faji integritás alapján állva teljesítheti kötelességét idegen uralom alá jutott magyar testvérei-

¹⁰⁰ ***: Szüllő Géza. XXXIV. 373.

¹⁰¹ I. h. 374.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Sziklay Ferenc: Kisebbségi jogfogyatkozás Csehszlovákiában. I. 281. ld. még Nyujtody Gáspár: Egy erdélyi román politikus Románia kisebbségi politikájából. III. 251; Szász Zsombor: A román politikai élet. XIII. 103; Steier Lajos: Magyar Masaryk-Akadémia. XIV. 176.

¹⁰⁴ Jakabffy Elemér: Tíz év az erdélyi magyarság élén. XXVI. 358.

¹⁰⁵ Borsody István: Magyarok kultúrája Csehszlovákiában. XXIX. 381.

¹⁰⁶ Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. I. 51.

vel szemben, mert csak ez nyújt módot arra, hogy valamely idegen állam belügyeibe való beavatkozás vádjá nélkül segíthessük kulturális és gazdasági törekvéseiket.”¹⁰⁷

Ez a kétértelműség végigkíséri Jancsónak minden írásait, amelyek a Magyar Szemlében megjelentek. Mert nem mond le a területi revízió céljáról (ezt nem is lehet elvárni), ezért megvan nála a kisebbségi kérdés eszközszerű, sérelmi szemlélete, amely kimerül a szenvedések felsorolásában. Másfelől Jancsó látja és elfogadja a régi politikai meggyőződésektől és módszerektől (s ezzel együtt a régi nemzetszemlélettől) való elszakadást a kisebbségek körében. Jancsó abból indul ki, hogy az új körülmények közt az erdélyi magyar politika nem lehet a régi, világháború előtti politika folytatása. A világháború előtt „ez úgynevezett »történeti osztály« fenntartása és megerősítése volt az erdélyi magyar politika vezető gondolata . . .”¹⁰⁸ „Erdélyben az összeomlás előtt, az államot kivéve jóformán alig volt nemzetet alkotó politikai erő működésben.”¹⁰⁹ Ezt a politikai képletet, amely ideológiai síkon a „politikai nemzet” elképzelésével kapcsolódott egybe és amely lényegében kis változtatásokkal a világháború után is fennmaradt Magyarországon, látja Jancsó felváltódní egy a tömegek nacionalista mozgósításán alapuló, nacionalista tömegpártok szervezése irányába mutató fejlődéssel Erdélyben — és ezt a fejlődést igenli, elfogadja, helyesli. Ebben a fejlődésben, amelyet Jancsó demokratikusnak lát, mert nagy tömegek mozgósítását tűzi ki célul, mint a későbbi fejlemények megmutatták, egyaránt benne volt egy valóban demokratikus, a nacionalizmusból kivezető út lehetősége, de a fasizálódás is. Ekkor persze a folyamat még a kezdetén tart, és Jancsó is inkább a lehetőségeket, mint a valóságos utat regisztrálja, elemzi. Elutasítja a hagyományos politikálást — ez önmagában azt is jelenti, hogy intranzigens ellenzéki ségbe kell vonulni, nem szabad a többségi nemzet pártjaival vagy politikusaival egyezkedni. De többet is: mert Jancsó kifejezetten a német mintájú nacionalista tömegmozgalom kiépítésének követelményét veti fel — ez pedig már nem egyezik a magyar konzervatív nacionalizmus hazai módszereivel. „Az erdélyi magyar értelmiségben nem lett még általános meggyőződéssé, hogy a kisebbségi politika nem a taktikai fogások szövédéke, nem a megalkuvások, a kiegyezkedések, a paktumok, egyszóval nem az egzigeneciák tudománya, hanem egy nemzet létéért való önvédelmi harca . . . Mintha nem volna elégséges érzéke a kisebbségi politika azon eszközei és módszerei iránt, amelyeket a németek »völkische Kleinarbeit«-nak neveznek.”¹¹⁰

Azt a két réteget, amelyet Jancsó Benedek írásaiban megfigyelhetünk, a Magyar Szemlében a 30-as évek végéig, tehát a magyar kisebbségek kérdésének a napirendről való lekerüléséig végigkövethetjük. Reprezentatív keresztmetszetet adhat a Magyar Szemlében uralkodó szemléletről az a füzet, amely 1928 októberében „Az utódállamok fennállásának tízéves fordulójára” „Tíz év az elszakított magyarság életéből” felülnyomással jelent meg. A 14 írásból három általános kérdéseket tárgyal, kettő a felvidéki helyzettel foglalkozik, 7 cikket szentelnek Erdélynek, egyet-egyét a jugoszláviai és ausztriai magyarságnak.

A szerkesztéségi bevezető a sérelmeket, a szenvedés megszakítás nélküli ségét emeli ki. „Nekünk, trianoni Magyarország fiainak fájdalmas emlék a tíz esztendő előtti mélypont, melyre azóta lassan-lassan, de mégis csak felemelkedés

¹⁰⁷ I. h. 57.

¹⁰⁸ Jancsó Benedek: Van-e szakadás az itthoni és az erdélyi lélek között? III. 294.

¹⁰⁹ I. h. 295.

¹¹⁰ Jancsó Benedek: Az erdélyi magyarság és a Maniu-kormány. V. 42.

következett: ilyen emelkedés dehogyan is található a négy országban élő magyar kisebbség tízéves történetében. Egyhangú panasz, hatástalan jaj az, tíz esztendő alatt ugyanazon nyomasztó csöndben ugyanazon szenvedés: elnyomott népek régi története, új köntösben, a wilsoni elvek, a kisebbségvédelmi ideológia, az emberi testvériség, az örök béke nagy eszményeinek leple alatt.”¹¹¹

Két írás foglalkozik a magyar kisebbségek politikai küzdelmeivel. Flachbarth Ernő cikke a csehszlovákiai magyar pártokról elsősorban a két magyar párt viszonyára koncentrál, a pártok egységét sürgeti. „Tíz év eseményeire visszapillantva arra az eredményre kell jutnunk, hogy a magyar ellentállás akkor volt a legnagyobb és a jogaikért vívott küzdelem akkor mutatta a legnagyobb lendületet, amikor egységesek voltunk . . .”¹¹² Flachbarth rokonszenve az intranzigens, negativista politikáé és a pártok egységét a csehszlovák állam elutasításának elvi alapján kívánja. Rokonszenve a közjogi ellenzéki hangot hangoztató keresztényszocialista párté, szkeptikusan ismerteti a magyar nemzeti párt közeledését 1926-ban a kormányhoz, és megnyugodva állapítja meg, hogy 1927 eleje óta a két párt „a legélesebb ellenzéki küzdelem jegyében” talált egymásra.¹¹³

Ez a sérelmi, negativista szemlélet jellemzi Grandpierre Lajos cikkét is. Ez azonban csak 1922-ig, az erdélyi egységes magyar párt megalakulásáig kommentálja az eseményeket. Ő is a parlamenti aktivitás elutasítását helyesli, az aktivizmus felé hajló Magyar Néppártot kritizálja, de a megalakult egységes pártról már nem szól. A meglehetősen kaeskringós utat járó, taktikázgató erdélyi Magyar Párt lépéseit a Magyar Szemle mindig is bizonyos hűvös tartózkodással figyelte, bár a politikai mozgalmat, az olyan bírálatok ellenére, mint a Jancsó Benedeké a tömegmozgalmak kérdésében, sosem tagadta meg.¹¹⁴

Az évforduló füzetben a legnagyobb részt a sérelmek felsorolása foglalja el. Ennek legegyszerűbb formája az egyes fő kérdések sorra vétele, és minden különösebb koncepció nélkül a cseh nacionalizmus legkülönfélébb rendű és rangú túlkapásainak felsorolása — mint Steier Lajos teszi.¹¹⁵ Az ismertetés széleskörű, bár rendszertelenül összeszedett tényanyagra támaszkodik. 13 oldalon keresztül igazolja Flachbarth tételét: „Az állam fennállásának tizedik évében tehát semmivel sem javult meg a magyar kisebbség helyzete, sőt ellenkezőleg: sérelmei napról napra újakkal gyarapodnak.”¹¹⁶

Nem terjednek túl az egyes esetek felsorolásán és a nemzeti elnyomás aprólékos regisztrálásán az erdélyi magyarság egyházi viszonyait, az erdélyi iskolázás helyzetét, a jugoszláviai magyarság tízéves történetét ismertető cikkek.¹¹⁷

Hogyan tudják magukat a magyar kisebbségek megvédeni? A sérelmi szemlélettel a teljes reménytelenség hangulata jár együtt. A sérelmeket regisztráló írásokban a kisebbségi magyar, mint teljesen passzív mártír, védtelen áldozati bárány jelenik meg.

¹¹¹ Tíz év a magyar kisebbségi életből. IV. 97.

¹¹² Flachbarth Ernő: A magyarság politikai élete cseh uralom alatt. IV. 108.

¹¹³ I. h. 106—108.

¹¹⁴ Grandpierre Emil: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az Egységes Magyar Párt megalakulásáig. IV. 130—6.

¹¹⁵ Steier Lajos: A magyarság jogviszonyai és kulturális élete Csehszlovákiában. IV. 109—122.

¹¹⁶ Flachbarth Ernő: A magyarság politikai élete cseh uralom alatt. IV. 108.

¹¹⁷ Jancsó Benedek: A magyar egyházak helyzete a román uralom alatt. IV. 137—142; Barabás Endre: A magyar iskolák a román uralom alatt. IV. 143—150; Berkes József: A magyarság tíz éves élete az SRS királyságban. IV. 169—177; Jancsó Benedek: A román uralom berendezése Erdélyben. IV. 129.

A sérelmek felsorolói a sértett jogra utalnak, a nemzetközi jogrend és igazság helyreállítását követelik. Láttuk már, hogy Jancsó Benedek a kisebbségek szenvedésének, az egész nemzetközi jogrendnek a kérdését arra tartotta alkalmasnak, hogy vele a revíziós politikát nemzetközi bonyodalmak nélkül lehessen folytatni. Jakabffy Elemér és Késmárky György, a két erdélyi publicista, akik az évfordulói számban egy-egy írást közöltek, ugyancsak belül maradnak ezen a revíziós célú jogszemléleten. Mindketten a kisebbségi jogokra hivatkoznak, amelyeket a békeszerződés teremtett. Jakabffy, a lugosi Magyar Kisebbség szerkesztője egyetemes kisebbségi gondolatról beszél, de ezen semmi mást nem ért, mint a sérelmek orvoslásáért folytatott propagandát: „. . . érvényt szereztünk azon állandóan hirdetett felfogásunknak, hogy kisebbségi ügyeink immár nemcsak belügyi kérdést képeznek, hanem azoknak nemzetközi vonatkozásai és hatásai is vannak.”¹¹⁸ Teljesen reménytelennek ítéli meg a magyarság helyzetét, ha csak nem következik be egy külső beavatkozás, és semmi perspektívát nem lát a kisebbségek számára az utódállamokban: „. . . már megmászhatatlan meggyőződésünké vált, hogy csak a nemzetközi felfogás tökéletes mellénk állása hozhat kedvező változást reánk, hozhatja meg számunkra legelemibb jogaink tiszteletben tartását és kultúrfejlődésünk biztosítását.”¹¹⁹ A sérelmi szemlélet, a sértett jog tudatának alapvető struktúrája, hogy minden sérelemben, nacionalista túlkapásban a revízió igazságának megerősítését látta, és ezért szinte kívánta, elvárta, hogy a kisebbségi magyarság helyzete sérelmezhető legyen. Nem azért kívánta a revíziót, mert csak így látta megoldhatónak a magyarság problémáit, hanem azért sorolta fel a sérelmeket, mert ez erősítette eleve meglévő revíziós beállítottságát. Találónan írja le Dobossy László ezt a típust 1938-ban megjelent cikkében, akkor, amikor már a Magyar Szemlében is nagyobb teret nyert egy a hagyományos nacionalizmustól a kisebbségi kérdésben eltávolodó szemlélet. „A nemalkuvó gondosan leste a hivatalok ártó ténykedését, számontartott minden magyarelles intézkedést, lázasan gyűjtött minden sérelmet. Fanatikusan várta a felszabadulást. . . A cseheket megvetette, a szlovákokat tótoknak nevezte, elzárkózott gyűlölete fellegvárában. . . Érthető, sokszor megható, sőt tiszteletreméltó is volt ez az álláspont, de meddő és cselekvést bénító. Mert nemcsak a cseh életet nem vette tudomásul, de a kisebbségi magyar életet is alig. Teljesen a régi magyar világban élt, révülten és rendíthetetlenül. Elégedetlen volt, de fölényesen nyugodt. Kilépett a kisebbségi valóságból és sorsunk csak annyiban foglalkoztatta, amennyiben igazolta állításait.”¹²⁰ Ez a jellemzés teljes mértékben ráillik nemcsak az 1928-as évfordulói számra, hanem a Magyar Szemle fő vonalára.

Amellett azonban, hogy a Magyar Szemle mutatja a revíziós sérelmi szemléletmód jellemző jegyeit, megmutatkozik egy másik síkon való gondolkodás is — és éppen ez a kétsíkúság talán a Magyar Szemle jellegzetessége. Láttuk már, hogy Jancsó Benedek alapvetése sem egyértelmű. Nem egyértelmű a kisebbségi kérdés egész további kezelése. A területi revízió posztulátumából és a hagyományos nemzeteszményből kiinduló gondolkodás mellett feltűnnek olyan megállapítások, amelyek ezzel nem férnek össze, sőt, bár ritkábban, ezzel a régi nemzetszemlélettel való szembefordulásra is sor kerül.

¹¹⁸ *Jakabffy Elemér*: Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásaiban. IV. 167.

¹¹⁹ I. h. 168. Id. *Késmárky György*: Trianoni kisebbségek. IV. 213.

¹²⁰ *Dobossy László*: A kisebbségi lélek. XXXVI. 36.

Szekfű Gyula 1927-ben cikket írt Makkai Sándor sok vitát kiváltott Ady-könyvéről. Ha kifejezetten nem is helyesli Makkai szemléletét, de megértést kér számára — és annak a szemléletnek a számára, amely, mint helyesen érzi, különbözik a hazaitól. „Nemzetgyilkosság kísérlete” lenne Makkait támadni. „Nem tudjuk, a hév és lángolás, mellyel a közelmúlt ellen felágaskodik, nem következik-e részben legalább a szerző kisebbségi helyzetéből, ahol a századvégi konstrukciók, ha lehet, még inkább használhatatlanok, mint nálunk, a trianoni határon belül. A századvég bölcsességével, politikai és irodalmi értékgyakorlatával és életformáival a kisebbségi magyar már rég éhen halhatott volna, testileg is, lelkileg is.”¹²¹ Csak fokozati különbséget lát a trianoni magyar és a kisebbségi magyar között. Szekfű számára éppen a revízió miatt elfogadható ez a különbség, legalább külsőlegesen, a kisebbségi magyarság iránti megértés alapján.

Pongrácz Kálmán írása címében a Jancsó-féle kulturális-faji integritás felé mutat: Magyar kultúrfolytonosság. Ennek a gondolatnak az ürügyén ajánlja az új, a „népi” gondolatra alapozó nacionalizmus elfogadását. Kritizálja a magyar társadalmat: „Az egyetemes magyar kultúra szempontjából még mai napig sem állapítottuk meg a kisebbségi gondolat s a nemzetközi kisebbségi mozgalom jelentőségét és értékét, nem vizsgáltuk a kultúröncélúság és „irodalmi decentralizáció” jelszavai mögött meghúzódó mozgalmak erejét, nem voltunk kíváncsiak a háború utáni életrekeltségek s kisebbségeinknél oly szíves fogadtatásra talált „népi gondolat” és politika igazi értelmére, stb. stb.”¹²² A területtel szemben a népé az elsőbbség: „Reális szempontból kezdtük vizsgálni ezt a tételt és rájöttünk, hogy a sorrendi elsőbbség a népet illeti a területtel szemben . . . A terület — a mai nemzeti gondolkodás mellett — csak annyiban jelent az állam kezében elidegeníthetetlen értéket, amíg azt az államalkotó nép népesíti be. . .”¹²³ A kisebbségi gondolkodást ismertetve egyetértően írja: „Rájöttök (bármennyire ellenzik is ezt a magyar állam ezeréves tapasztalati tényével), hogy az országhatárok állandóságáról nehéz beszélni. . .”¹²⁴ Ez már azt is magában foglalja, hogy a magyar revíziós propaganda is tévutakon jár.

De Pongrácz cikke alapállásában ellentmondásos, következetlen. A kisebbségek segítségét követeli mint láttuk egyfelől egy etnikai alapú nacionalizmus nevében, mert úgymond csak ez a nacionalizmus a korszerű. De egyúttal, a sérelmi szemlélettel teljesen egybevágóan a kisebbségeket mint eszközt is nézi: „. . . az elszakítottak pozícióját nem szabad süllyedni hagyni és mindent el kell követni az érdekében, hogy a következő kedvező politikai fordulatig lelkileg továbbra is megszállva tartsák azt a területet, amelyre a nemzet a jövőben is jogot formál.”¹²⁵ Lassacskán visszalép a hagyományos politikai nemzet elképzelés talajára. „A közel ezeréves együttélés és a köztük feltámadt ellentéteken csupán alig egy századot meghaladó volta speciális elbírálásra teszik alkalmassá a magyar helyzetet. . .”¹²⁶ — indokolja meg a kivételességet, és a következőkben a magyar kultúrfolytonossági gondolatot, amelyet eddig etnikai nacionalizmusként interpretált, most átmagyarázza a területi revíziónak megfelelő értelemben.

Az új kisebbségi szemléletet bár elismeri, de az ellentéteket elkeni Asztalos Miklós ugyancsak 1931-es írása is. Megértően ismerteti a fiatalok mozgalmait

¹²¹ Szekfű Gyula: Makkai Sándor könyve körül. I. 100—1.

¹²² Pongrácz Kálmán: Magyar kultúrfolytonosság. X. 35.

¹²³ I. h. 36.

¹²⁴ I. h. 37.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ I. h. 38.

(Erdélyi Fialatok), de a régi nemzeteszményhez ragaszkodó öregek és a fiatalok magatartását egyaránt értékesnek találja. A „faji gondolat alapján a szociális együttérzés nagy közösségnek felismerése” a fiatalok érdeme — és ez ellen nincs kifogása.¹²⁷

Az egyértelműbben fogalmazó Keresztúry Dezső két 1930-as írása viszont nem tartalmaz teljes, kifejtett álláspontot a kisebbségi kérdésben. Látja, hogy a kisebbségi irodalom új állásfoglalása „a régi magyar államgondolat, a régi magyar irodalmi és történelmi szemlélet átalakulását jelenti. . .”¹²⁸ Nem keni el, hogy ez ellentétben van a hazai szemlélettel: „konzervatív köreink nem nézik jó szemmel a lelki önállósulás törekvéseit, féltik az ottani magyarságot, mely kisebbségi kényszerében a »történelmi magyar állam egységének« szuggesztíója helyett a »népi kultúra« egységét hangsúlyozza és ideológiájában, törekvéseiben erősen demokratikus irányt mutat. . . Rossz néven veszik az új államok emelkedő nemzeteihez való közeledés szükségességének felismerését. . . és különösen fájlalják a magyar irodalommal, történelemmel szemben való állásfoglalás átalakulását, a hagyományos szemlélet revízióját. . .”¹²⁹ Keresztúry érezhetőleg nem ezekkel a konzervatív körökkel ért egyet. Másik cikke is az ellentétesség konstatálását tartalmazza, beszél az „alkotmányos” és „kulturális” nemzetiség ellentétéről.¹³⁰

Sok más módosulással együtt, a 30-as évek közepén a revíziós-sérelmi szemlélet ellentmondásai nyíltan megfogalmazódnak a Magyar Szemlében. Ezek a felismerések közvetlenül kapcsolódnak Bethlen egyes politikai megnyilvánulásaihoz. Ezek a felismerések a közvetlen politikai síkról mélyebb elvi összefüggésekre nem terjednek ki, és megjelenésük összefügghet azzal, hogy a Bethlen-csoport rendszeren belüli ellenzékké vált.

Együtt jelentkezik ez a vonás azzal, hogy ugyanekkor tudatosan a kisebbségi élet sötét oldalait hangsúlyozzák. Ekkor kap a magyar kisebbségek kérdése nagyobb súlyt a külpolitikában is. Mindez arra mutat, hogy nemcsak külső tényezők, hanem a konzervatív revíziós nacionalizmus belső mozgásirányai tették lehetővé e nacionalizmus alapstruktúrájával ellentétes mozzanatok jelentkezését. Ugyanekkor ez nem jelenti, hogy e kérdésben bármikor is egységes, kiegyensúlyozott és ellentmondásmentes szemlélet alakult volna ki.

1934-ben a Magyar Szemle külön számot szentel Bethlen István politikájának. Revíziós politika és kisebbségi magyar érdekek ütközésének kérdését ebben a számban veti fel Szász Zsombor — nyilván nem Bethlen illetve a szerkesztő jóváhagyása nélkül. Szász teljes joggal rámutat a revíziós követelések „tisztn” területi jellegére: „Magyarországon az Erdéllyel szemben követett politika célja — én úgy látom — nem az emberek, az otthonmaradott népnek, hanem a területnek, a földnek a visszaszerzése volt.”¹³¹ A területi revíziós elképzelésekkel nyilván Szász is egyetért, de bevallottan a romló erdélyi helyzet hatása alatt és felismerve — legalább részlegesen —, hogy a romlásban a magyar revíziós propaganda túlzásai is szerepet játszottak, úgy látja, hogy a terület visszaszer-

¹²⁷ *Asztalos Miklós*: A holnapi Erdély. XIII. 260.

¹²⁸ *Keresztúry Dezső*: Irodalmi életünk feszültségei. VIII. 342.

¹²⁹ I. h. 343.

¹³⁰ *Keresztúry Dezső*: Irodalmi életünk és társadalmunk. IX. 124; vö. *Pongrácz Kálmán*: A felvidéki fiatalok folyóirata. XVI. 271—3; *Győry János*: Új magyar folyóiratok. XIX. 52; *R. Berde Mária*: Az „Erdélyi Írói Rend” alakulása. XX. 371—4; *Moravék Endre*: A felvidéki ifjú típusa. XVIII. 237; *Gogolák Lajos*: A szlovenszkoí magyar ifjúság újabb mozgalmái. XVIII. 239.

¹³¹ *Szász Zsombor*: Bethlen István és az erdélyi magyarság. XXII. 143.

zésére irányuló propagandán és politikai nyomáson az ottani magyarság érdekében enyhíteni kell: a revíziós politikának „van egy szigorúan megszabott határa, melyet semmi szín alatt nem szabad, hogy átlépjen; ez a határ: a kisebbségek java, hogy ne ártson a kisebbségeknek, hogy miatta a kisebbségeket kár ne érje.”¹³² A revíziós propaganda és a kisebbségi sors konfliktusát úgy akarja feloldani, hogy a kettőt két külön kérdésnek tételizzi, amelyek magukban egyaránt értékesek: „Nem tudom, hogy látható-e ebből, hogy az erdélyi kérdés keretében a területi revízió egyfelől, az ottmaradt magyarság, a magyar kisebbség kérdése másfelől két különálló problémát képez?”¹³³ A két kérdésnek ez a különválasztása is hozzájárult talán ahhoz, hogy egymás mellett megélhetett a sérelmi és sérelmi szemléleten túllépő felfogás, hogy a régi magyar nacionalizmustól való eltávolodás a kisebbségek körében az ezt a nacionalizmust képviselő Magyar Szemlében pozitívan értékelődhetett.

Időről-időre, 1937 tavaszáig előkerül ez a téma — a legkonzervatívabb publicisták tollán. Szász Zsombor 1935 nyarán Gyárfás Elemér erdélyi szenátort idézi: vállalni kell a magyar kisebbségi sorsot, egyféle politikát kell csinálni Erdélyben és Magyarországon.¹³⁴ Zathureczky Gyula ugyanebben az évben szintén az erdélyiek nevében szól: „Várták a magyar külpolitika irányváltozását vagy döntő sikereit a megkezdett utakon, eredményt vártak és változást. Változást követeltek a magyar revíziós mozgalom eszközeiben és stílusában, hangjában és allüreibeiben, mert élően érezték, hogy függvényei annak a politikának, amit Magyarország csinál és áldozatai a szószátyár revíziós ömlengéseknek. . .”¹³⁵ Zathureczky felismeréseit nem sokkal később Krenner Zoltánnak egy rendkívül sötét hangulatú úti beszámolója követi, amely megint csak azzal a megjegyzéssel, hogy az erdélyiek kéréseit közvetíti, a következőket írja a magyar kisebbségről: „Kifelé a lelki és szellemi integritás szolgálatán túl feladata elismertetni, hogy ki kell kapcsolódni a történelmi nagy perből, megmagyarázni, hogy az idő talán alkalmas egy revíziós fegyverszünet létesítésére. . . Úgy látom az erdélyi kisebbség szeretné, ha főbb emberei szóhoz jutnának Bukarestben és Budapesten. . .”¹³⁶ A revízió és a kisebbségek kérdésének két kérdésként való szemlélete itt is jelentkezik: ki kell kapcsolódni a revíziós viszályból. Ugyanakkor a kisebbség esetleges közvetítő szerepének gondolatát is felveti.

Legteljesebben és a kérdést leginkább kielevezve Szász Zsombor 1937 márciusi cikke tárgyalja a revízió és kisebbség összefüggését. Bethlen beszédeit ismerteti, amelyekben Bethlen megállapította, hogy a revíziós propaganda erősödése a kisebbségi magyarság helyzetének romlásával járt együtt. „Lehet-e erre azt felelni, hogy várjanak és szenvedjenek, várják, míg a »békés« revízió visszacsatolja őket Magyarországhoz? Nem kell-e mindent megcsinálnunk, vagy nem kell-e mindent abbahagynunk, ami gátolja vagy előmozdítja ennek a szenvedő népek pusztulását vagy előmenetelét?”¹³⁷ Úgy tűnik, itt a legteljesebb a belátása a revíziós célkitűzés ellentmondásosságának. Kizárólagos célként jelöli meg a kisebbség védelmét: „A mi célunk az kell hogy legyen: amit cselekszünk, ne legyen az erdélyi magyarság államhűségének zavaró momentuma, és teremtsük

¹³² I. h. 145.

¹³³ I. h. 144.

¹³⁴ Szász Zsombor: Numerus Valachicus. XXIV. 296.

¹³⁵ Zathureczky Gyula: Az erdélyi magyarság spirituális forradalma. XXV. 57.

¹³⁶ Krenner Zoltán: Romániai úti benyomások. XXVI. 103.

¹³⁷ Szász Zsombor: Magyarország és Románia. XXIX. 256.

meg nemzeti és kulturális kisebbségi életük garanciáit, államközösségi és népközösségi lehetőségeiket.”¹³⁸ De ezt a következetesnek tűnő megfogalmazást rögtön legyengíti, hogy másutt ezt olvassuk: „Mindez nem azt teszi, hogy mondjunk le minden propagandáról, mondjunk le múltunkról, hanem azt, hogy tartunk határokat. . . a jó magyar propaganda határát pedig az képezi, hogy álljon meg ott, amelyen túl a magyar kisebbség kárával járna.”¹³⁹ Az ambivalencia tehát itt sem tűnt el. A revíziós propaganda ellentmondásainak felismerése rövid ideig tart, hiszen a Magyar Szemle alapján sosem adja fel a revíziós célokat, és egész szellemi alkatánál fogva nem is fordulhatott szembe a revízióval, mint posztulátummal. Az ellentmondások részleges felismerése azt mutatja, hogy revíziós szemlélet és a kisebbségi kérdésnek ettől eltérő szemlélete két síkon élt. Az átmenetinek és ideiglenesnek tekintett helyzet engedte meg ennek a kétsíkúságnak a fenntartását. A revíziós politika ellentmondásainak felismerése nem vezethetett új politikai elképzelés kialakulásához.

A kétsíkúságot mutatja az is, hogy az etnikai nacionalizmus felé való tájékozódás a legtisztábban éppen a 30-as évek közepén mutatkozik meg, amikor más vonatkozásban a revíziós elképzelések megmerevedése figyelhető meg.

Keresztúry Dezső ugyan a felvidéki kisebbségi mozgalmak negatívumait hangoztatja, de az erdélyi változások pozitív vonásait kiemeli — írása nincs híjával bizonyos transzszilvanus mítoszok sem. Erdély ifjúsága — írja — „. . . megőrizte egységesítő súlypontját, azt az ősi alapélményt, amelyből Erdély ifjú magyar liberálisai és katolikusai egyaránt táplálkoznak, s amely értelmet, tartalmat ad a kettejük közt morzsolódó kisebb humanista csoportnak: azt a mély otthonérzést, melyet jobb szó híján »erdélyi magyar öncélúságnak« szoktak nevezni.”¹⁴⁰ Keresztúry azt tartja elsődlegesen hangsúlyozandónak, hogy Erdélyben egy újfajta nemzeteszmény és nacionalizmus kezd kialakulni. „. . . Erdély új arcot kezdett mutatni, s régi szavait új, »szakadár« igékkel cserélte fel. . . a történelem új parancsainak felismerése s az új magyar ideológia kialakítása terén sok ponton megelőzte az itthoni fejlődést.”¹⁴¹ Így ismerik fel Keresztúry szerint a „népi gondolat sorsdöntő jelentőségét”, „az elhanyagolt magyar néptalaj nagy, ősi és egészséges területeinek” nemzeti fontosságát.¹⁴² Persze, hogy Keresztúry következetlenül fogalmazza meg és ellentmondásosan is értelmezi a kisebbségi fejlődést, fontos mozzanatait félreértelmezi — és mindenekelőtt bal- és jobboldalt egybeemos az etnikai, völkisch nacionalizmus, a népiesség valóban nem egyértelmű gondolatában — de határozottan és egyértelműen megfogalmazza, hogy itt egy új nemzetszemlélet alakul: bár azt már nem, hogy ez a Magyar Szemle egész szellemi körének alapvető meggyőződéseivel is ellentétes; hiszen a valóságos helyzetnek ez a fel nem ismerése teszi lehetővé a „kisebbségi” gondolat viszonylagos elfogadását. Ezért látja Keresztúry az erdélyi fejlődés értékét ebben az új nacionalizmusban: „. . . az erdélyi közszellemben legalábbis gyökeret vert s alapvonalában meg is valósult a népközösség ma annyit emlegetett s annyiszor félreértett nagy gondolata. Valószínű, hogy a népközösség gondolatának hangoztatásában van parasztfogás is, de a politikai taktikák mélyén ott izzik a népi szolidaritás nagy élménye, ott erősödik a népközösség iránti köteles-

¹³⁸ I. h. 263.

¹³⁹ I. h. 257.

¹⁴⁰ *Keresztúry Dezső: Az ifjúság Erdélyszemlélete.* XXII. 277.

¹⁴¹ I. h. 275—6.

¹⁴² I. h. 278—9.

ségek vállalásának akarata, s ott bontakozik a társadalmi ellentéteket áthidaló egységes népi öntudat is.”¹⁴³

Zethureczky Gyula, egyébként mint a kisebbségi szemlék rendszeres írója, a sérelmi szemlélet jellegzetes képviselője, egy terjedelmes cikket szentel annak, amit ő úgy nevez: „az erdélyi magyarság spirituális forradalma”. Ez az írás megint csak azért érdemel figyelmet, mert a változást, a régi és Magyarországon továbbélő szemlélethez képest való újságot hangoztatja: „Az erdélyi magyarság élete első másfél évtizedének statikus nemzetfenntartó erőit — amelyek a múlt státusához való sokirányú ragaszkodásból folytak és annak szellemiségében gyökereztek — a kényszerű és gyakorlati életből fakadó dinamikus erők kezdik felváltani az 1934. év végén, amikor már mindenki előtt kétségbevonhatatlanná vált . . . Erdély magyarságának materiális csődje és annak szüksége, hogy a végpusztulás megakadályozására új életformákat kell keresni.”¹⁴⁴ Zathureczky ezt a spirituális forradalmat csak időleges kényszernek, külső körülményekhez való alkalmazkodásnak látja, és nem egy önmagában is értékesebb életfelfogás elsajátításának. Mint pozitív példáját a spirituális forradalomnak ismerteti az Erdélyi Fiatalok elképzeléseit: „feltétlen vállalása a kisebbségi helyzetnek; a falun nyugvó egysztrályú nemzet megteremtése; a kényszerű zárt társadalom ad hoc keresztültelése; mindenekelőtt a falu megsegítése; szövetkezetek létesítése; a faji gyökerekből kihajló népi kultúra megteremtése; hidverés a többségi nemzet felé; a nagy magyar népközösséghez való tartozás érdekében élő kapcsolatok teremtése a határon túli magyarokkal; az összes népi erőknél a közösség szolgálatába feltétlen állítása.”¹⁴⁵

1937-ben Zathureczky üdvözlí a Vásárhelyi Találkozót, igaz, olyan általánosságokban mozogva, amelyek a dolog lényegéről szinte semmit sem mondanak, és megmaradnak az új kisebbségi életszemlélet általában való helyeslésénél. Egységet és egyetemességet emleget — ennél többet nem tehet, hiszen a Vásárhelyi Találkozó alapvetően már progresszív irányú volt. „A népi közösség mélyeséges átélése és az abból eredő kötelességek felismerése a legjellemzőbb sajátosága ennek az új szemléletnek, mely az adott körülményekhez simulva mélyen ereszti gyökereit a magyar múltba, hogy a múlt század hatalmas eszméiből táplálkozva a keresztény demokráciát párosítsa népi gondolatával.”¹⁴⁶

Elég világosan látják azt is, hogy milyen tényezők azok, amelyek a kisebbségi magyarságban a hagyományos nacionalizmus átalakulásához vezettek. „Az új állami politikai helyzeten, a kisebbségi élet kényszerén túl bizonyos elhatározó szerepet játszott ebben a nemzedékek egészen különböző rétegződése is. Az összeomlás s a forradalmak felszámolása után itthon bekövetkezett a háborúelőtti generáció konzervatív szellemi restaurációja. Erdély felett a sors szele csakhamar elseperte azt a réteget.”¹⁴⁷ Amit Keresztúry a nemzedéki kérdés misztifikáló keretében fejt ki, világosabban jelenik meg Övedinél. A békeszerződéses „kegyetlenül felforgatták azokat a nemzeti illúziókat, melyek a szlovenszkoói magyar életnek évtizedek óta gerincét képezték, másrészt egy új kisebbségi magyar életszemlélet kialakulását kényszerítették ki, mely a megváltozott viszonyok között a magyarság széles tömegeinek fennmaradását biztosíthatta. A

¹⁴³ I. h. 280.

¹⁴⁴ Zathureczky Gyula: Az erdélyi magyarság spirituális forradalma. XXV. 53.

¹⁴⁵ I. h. 55.

¹⁴⁶ Zathureczky Gyula: A vásárhelyi találkozó. XXXI. 279.

¹⁴⁷ Keresztúry Dezső: Az ifjúság Erdélyszemlélete. XXII. 276.

háború után sok más, liberális korszakból ránkmaradt illúzióval a felvidéki magyar középosztály léte is merő szappanbuborékként pattant széjjel. . . A világháború, a forradalmak, kiutasítások és menekülések tehát elsősorban a szlovenszkói magyar középosztály létét ásták alá, azt a társadalmi réteget robbantották szét, amelynek a megváltozott viszonyok közepett éppen képzettségénél és intelligenciájánál fogva kellett volna a szellemi vezetés szerepét elvállalnia. . .”¹⁴⁸ A politikai társadalmi realitások kényszerítő erején túl elsősorban tehát a magyar államisággal, a hivatalos nemzeti ideológiával hagyományosan leginkább összekötött rétegek pusztulását látják döntőnek — mint ahogy Magyarországon a régi nemzetszemlélet konzerválásában ugyanezeknek a csoportoknak a fennmaradását értékeli fő tényezőként. A generációs szemlélet alkalmazása természetesen eredendő torzulást jelentett. Bár Keresztúry az ellenforradalmi restaurációt egy generáció restaurálásának nevezi, de a kérdés szempontjából az a lényeges, hogy a magyarországi konzervatív szemlélet fennmaradásának okát egy restaurációban (szerinte is a régi hatalmi csoport restaurációjában) látja — a kisebbségi fejlődés sajátosságát pedig ennek a restaurációnak a kimaradásában. Őlvedi az eszmények és a hatalmi-politikai realitások összefüggését hangsúlyozza. S valóban: pontosan az uralkodó nacionalizmus formáját illetően, a politikai viszonyoknak, politikai ideológiáról lévén szó, igen nagy szerepük van.

1938-ból való Parecz György társadalomrajza, amely a középosztálynak — a tisztviselők, értelmiségiek, felsőbb kispolgári rétegek — a magyar uralom megszűntével bekövetkező felmorzsolódásában látja nemcsak az új kisebbségi szemlélet, de elsősorban is ebben a népiességben elég jelentős szerepet játszó „szociális gondolkodás” gyökereit: „A középosztály anyagi hanyatlásával egy bizonyos kijátszódás járt. . . A régi úrhatnámtság megszűntével kezdenek eltűnni azok a válaszfalak, amelyek előkelőségi és kevésbé előkelőségi alapon a középosztály keretein belül fennállottak. De közelebb jutott az egész középosztály az alsóbb osztályokhoz is, s bomlottak azok a kasztszerű különbségek, amelyek a magyar társadalomnak egész Európában kiváltságai voltak.”¹⁴⁹

Mind ezek az új jelenségek, a kisebbségek szellemi fejlődésének sok esetben adekvát felismerései sem vezettek el azonban az alapszemlélet átalakulásához. A revíziós eszmekör még az elvileg legteljesebb cikkekben is áttör, hiszen minden felismerés ellenére is a revízió alappozíció maradt. Zathureczky Gyula így vonja meg a „spirituális forradalom” egyik vitájának eredményét: „. . . a magyarság az eddiginél semmivel sem tud többet nyújtani a megbékélés érdekében. A tettek végrehajtása a románságra vár.”¹⁵⁰

Az új kisebbségi gondolatot, noha az éppen az állammal összekapcsolódó, politikai magyar nemzetszemlélettől az etnikai nemzetszemlélet felé való eltolódást jelenti, megkísérli Zathureczky is és Keresztúry is az új Hungária gondolat keretében értelmezni. Zathureczky a nyiltabban magyar szupremációs gondolat talaján áll. „Erdély népei. . . egymás ellen nem, csak egymás mellett tudnak élni. Ennek a békés és barátságos együttélésnek, az egyforma jogok és kötelességek boldog és emberi világának kifejezője a transzszilvanizmus politikai értelmezése, amely ősi tradíciókon állva öleli magához Erdély népeit. . .”¹⁵¹ A humanista, népek barátságát idéző fordulatok mögött a magyar politikai uralom helyreállí-

¹⁴⁸ Őlvedi János: A szlovenszkói új magyar generáció. XXIV. 48—9.

¹⁴⁹ Parecz György: A mai erdélyi magyar társadalom. XXXII. 293.

¹⁵⁰ Zathureczky Gyula: Az erdélyi magyarság spirituális forradalma. XXV. 57.

¹⁵¹ I. h. 56.

tása áll. Hiszen mi a „transzszilvanizmus conceptió”, Bethlennek az integrális revízióhoz átmenetül szolgáló terve? Melyek az „ősi tradíciók”, amelyekről egy magyar revíziós folyóiratban szó esik? Világossá teszi azt a cikknek a románokra vonatkozó megjegyzése: „Ők nem akarják megvalósítani az erdélyi népek egyenjogú együttműködését és ennek hirdetése a magasabb humánium birtokában Erdély magyarságára marad, mintegy zálogául az általa egykor képviselendő jobb jövőnek.”¹⁵² Az utalás itt már teljesen egyértelmű.

Az „új kisebbségi szemléletmód” következetes végigvitele a Magyar Szemle által is képviselt konzervatív, hagyományos nacionalizmus felbomlását jelentette volna. A Magyar Szemle egész vonalát nem is jellemzi ennek a szemléletnek és valamennyi konzekvenciájának az elfogadása. De a sérelmi szemlélet mellett, mintegy attól külön síkon élt és jelentkezett ez a felfogás. Ennek okát abban lehet megtalálni, hogy — mint ahogy a 20-as években a közelmúlthoz, a világháború előtti időszak nemzetiségi politikájához való viszony volt az, amely a politikai tapasztalatokkal a legközvetlenebbül konfrontálódott, úgy a 30-as években a magyar kisebbségek helyzete az, ahol a politikai gyakorlattal, a politikai taktikával való kapcsolat a legközvetlenebb. Ez a „közelség” a taktikához lehetővé teszi, hogy beszivárognak egy olyan nacionalizmus elemei a Magyar Szemlébe, amely jellegében különbözik a konzervatív, hagyományos magyar nacionalizmustól és amely sajátos kétértelműséggel egyaránt lehetőséget teremt ennek a nacionalizmusnak szélsőjobb, totális fasiszta irányba való továbbfejlesztésére illetve baloldali, demokratikus irányba való megnyitására. A Magyar Szemle alapszerkezete azonban érintetlen maradt ettől a hatástól — s nem is következett be az általa képviselt magyar nacionalizmusnak az eltolódása egyik irányban sem.

VI.

Az elemzés során feltártuk a magyar konzervatív-reakciós nacionalizmusban rejtőző sajátos folytonosságot, a Magyar Szemle nacionalizmusának szerkezetét, amely határozottan mutatja annak a nacionalizmusnak a továbbélését, amely a kiegyezés korát is jellemezte. Ez a nacionalizmus csak ott és csak akkor mutat fel karakterbeli elmosódást, „fellazulást”, ahol és amikor ezt politikai ideológiaként való funkcionálása kikerülhetetlenné teszi: ahol és amikor tehát a politikai tapasztalatok feldolgozása a hagyományos keretben végképp lehetetlenné válik. Ez történt a „történelmi Magyarország” összeomlását közvetlenül követő évtizedben — amikor is a kiegyezési kor nacionalizmusának legalábbis valamilyen fokú elítélése a jogosultság alátámasztásához elengedhetetlen lett — illetve ez történt a 30-as években, amikor a szavahihetőség megkövetelte a magyar nemzetkisebbségek sajátos fejlődésének valamilyen számbavételét. A 20-as években inkább az első, a 30-as években inkább az utóbbi „irányban” „nyitott” a Magyar Szemle. A „nyitottságnak” ez az eltolódása egyben egy hagyományosabbá, konzervatívabbá válási tendenciát jelez az ideológia egészében.

Az ideológia egészére jellemző „folytonosság” mozzanata teszi érthetővé, hogy a területi revíziós követelések miért váltak egy ellenforradalmi restauráció ideológiájává, illetve hogy a restauráció ideológiája miért volt revíziós. A hagyományos uralkodó osztályok restaurációja a hagyományos ideológiák és értékek

¹⁵² Uo.

restaurálását jelenti a tudati síkon: Trianon után pedig a hagyományos értékek restaurálása csak az új valóság tagadásának és a revízió posztulatumának a fenntartása útján képzelhető el. Tagadva a történelmi Magyarország eszményének érvényességét, fennállását, egyben a hagyományos uralkodó osztályok uralmának jogosultságát is tagadták volna. Az uralkodó osztályok hatalmuk legitimálását csak a régi politikai rendszer folytonosságának fikciójával érhették el. Ez pedig feltételezi a régi nemzet és a régi Magyarország folytonosságának és fennállásának állítását is.

A nacionalizmus konzervatív-reakciós válfajának értelmezésénél — jelen esetben a Magyar Szemle elemzésében — ezért játszik központi szerepet a folytonosság mozzanata: csak ezen keresztül ragadható meg a politikai gyakorlat és a politikai tudat kölcsönhatása, kölcsönös meghatározottsága, a nacionalista ideológia funkcionálása — csak ezen keresztül érthető meg, hogy a nacionalista ideológia — minden „ópium” funkción túl — hogy „fejezte ki” az uralkodó osztályok érdekeit.